

Dr LAZAR R. PEJIĆ, vanr. prof.

RAZVITAK JUGOSLOVENSKE EKONOMSKE MISLI O SAMOUPRAVLJANJU

„...danas mi sami izgrađujemo socijalizam u našoj zemlji, ne upotrebljavamo više šablone, već se rukovodimo marksističkom naukom i idemo svojim putem vodeći računa o specifičnim uslovima koji postoje u našoj zemlji...“

(Josip Broz Tito: „Ekspoze o predlogu Osnovnog zakona o upravljanju privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva“, Beograd, 26. jula, 1950.)

I

Već više od tri decenije razvitak samoupravnog društveno-ekonomskog sistema privlači pažnju čitave svetske javnosti. Oslanjajući se na ideje osnivača naučnog socijalizma i vođen mislima i delom druga Tita — stratega socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji — sistem socijalističkog samoupravljanja zahvatio je sve oblasti razvoja jugoslovenskog socijalističkog društva, a pre svega njegov privredni sistem, kao osnovni društveno-ekonomski odnos u jugoslovenskoj teoriji i praksi.

Bazirano na težnji da se ostvari revolucionarni preobražaj jugoslovenskog socijalističkog društva i da se jugoslovenska socijalistička zajednica usmeri ka oslobađanju radnog čoveka i proizašlo iz tekovina jugoslovenske socijalističke revolucije, uvođenje radničkog samoupravljanja predstavljalo je događaj bez primera u dotadašnjoj istoriji, teoriji i praksi. Suštinske promene koje su nastale u jugoslovenskom društveno-ekonomskom sistemu, značile su napuštanje već poznatog administrativnog načina rukovođenja privredom i uvođenje novog privrednog sistema. Time je započeo proces oslobađanja rada uz istovremeni prekid sa dotadašnjom praksom centralističkog rukovođenja privredom.

Radničko samoupravljanje postalo je veoma brzo glavna karakteristika našeg privrednog sistema i osnova društveno-ekonomskog preobražaja potvrđujući se u teoriji i u praksi, obuhvatajući celokupan društveni život i prerastajući u društveno samoupravljanje koje je ovladalo svim oblicima socijalističkih samoupravnih ekonomskih odnosa.

Sa razvojem samoupravljanja i njegovom primenom u privrednoj praksi, sve je više raslo interesovanje za teorijske i praktične probleme samoupravnog društva i njegovog privrednog sistema. Jedan od najviše analiziranih domena bila je društveno-ekonomska problematika, a pre svega problematika ekonomske teorije i prakse, samoupravnog privrednog sistema, samoupravnog planiranja, robne privrede u socijalizmu i ekonomske politike, a problemima samoupravnog socijalizma obrađivani su ne samo u oblasti političke ekonomije, već i drugih naučnih disciplina: filozofije, sociologije, etike, političkih i pravnih nauka i u drugim oblastima. Razvijale su se teorijske koncepcije o društveno-ekonomskom, političkom i privrednom sistemu u uslovima socijalističkog samoupravljanja, a u svim pomenutim i u nizu drugih disciplina javljaju se brojni naučni i stručni radovi, pa literatura o samoupravnom privrednom sistemu i privredi narasta ubrzanim tempom. Posebno zanimljivi radovi javili su se u oblasti ekonomske teorije samoupravljanja, s obzirom na niz složenih problema pred kojima su se ekonomska teorija i praksa nalazile. Zbog toga, kao i zbog potrebe da se sagledaju i sumiraju i ocene dosadašnji rezultati u razvoju naše ekonomske misli, neophodno je da se analiziraju najznačajniji naučni radovi i koncepcije važnijih ekonomskih mislilaca u ovom periodu, koji su dali svoje doprinose sagledavanju aktuelnih ekonomskih problema i razvoju ekonomske misli o samoupravljanju. Tu svoj značaj imaju i sagledavanja problema i potreba daljeg razvoja naše ekonomske misli, koja se razvija i dalje i za koju dosadašnji teorijski rezultati predstavljaju osnovu za dalji napredak.

Burni razvoj ekonomske nauke u Jugoslaviji posle pobeđe socijalističke revolucije zahvatio je sve oblasti ekonomske misli i doneo očiti napredak, koji se ogleda i kroz radove naših ekonomista, broj ovih radova, njihov kvalitet i doprinose i teorijske rezultate, kao i uticaj na privrednu praksu u okviru koje su različita teorijska saznanja bila primenljivana. Pri tome je uočljivo da je poslednjih godina pažnja naših ekonomista bila usmerena pre svega na izučavanje problema izučavanja daljeg razvoja samoupravnog privrednog sistema i ekonomske teorije uopšte i da se glavna preokupacija ekonomskih pisaca sastojala u naporima da se ukaže na rešavanje aktuelnih privrednih problema (sa kojima su se suočavali naša privreda i društvo), a u poslednje vreme posebno na pitanja stabilizacije ekonomske politike, samoupravnog planiranja, privrednog sistema, teorije i politike cena, zaposlenosti, raspodele i oblika organizovanja udruženog rada.

Ocena sadašnjeg trenutka u razvoju jugoslovenske ekonomske misli i puteva njenog daljeg kretanja nije moguća bez solidnog proučavanja njene geneze, odnosno geneze marksističke misli kod nas, koja je uvek predstavljala osnovicu socijalističke samoupravne prakse. Zbog toga je neophodno studiozno i detaljno proučavanje razvoja ekonomske misli o socijalističkom samoupravljanju kod nas, pa iako se radi o ogromnoj literaturi i hiljadama različitih radova i priloga, ipak je moguće da se u kratkim crtama sagledaju osnovni pravci njenog razvoja, kao osnovica za budući razvoj ekonomske misli, na osnovu dostignuća i iskustava u dosadašnjem razvoju ekonomske nauke kod nas.

II

Analiza korena i osnovice razvoja marksističke ekonomske misli o samoupravljanju ukazuju na potrebu da ova analiza započne od rezultata i doprinosa marksističkih ekonomista revolucionara, koji su razvijali marksizam i naučnu analizu ekonomske problematike.

U predratnom periodu marksizam nije imao pravo građanstva na jugoslovenskim univerzitetima i zato je stvaranje obrazovanog marksističkog kadra bilo isključivo vezano za partijsko-revolucionarni rad u radničkom i studentskom pokretu ili ponekad za individualni rad pojedinaca. Ovaj rad stvorio je jednu mladu marksistički obrazovanu generaciju, koja je, nažalost, u toku rata pretrpela velike gubitke (između ostalih i Veselin Masleša, Branko Bujić, Otokar Keršovani, Božidar Adžija, Ognjen Prica i drugi). Ovi gubici osećali su se i posle pobeđe socijalizma u Jugoslaviji 1945. godine, naročito kada je trebalo pristupiti izvođenju nastave iz oblasti marksističkih društvenih nauka na našim univerzitetima, sve dok nije bila stvorena nova obrazovana generacija naučnika i ekonomskih pisaca koji su na širokom frontu razvijali ekonomsku misao.

Istovremeno, deo preostalog kadra iz redova marksista-revolucionara bio je zauzet obavljanjem društveno-političkih i društvenih funkcija, pa je tako bio odvojen od ekonomsko-teorijskog rada, no bez obzira na to, u ovom periodu javile su se brojne studije od velikog značaja, koje su se bavile aktuelnim problemima daljeg razvoja socijalizma i socijalističkog privrednog sistema u Jugoslaviji, a u okviru kojih su sigurno najznačajniji radovi bili oni Borisa Kidriča, Edvarda Kardelja i dr Vladimira Bakarića.

Pobeda socijalizma u Jugoslaviji stavila je pred jugoslovensku ekonomsku nauku potrebu razvijanja niza teorijsko-ekonomskih disciplina, bez kojih se nije mogao zamisliti razvoj visokoškolskog obrazovanja u oblasti ekonomskih nauka i rešavanje praktičnih problema naše privrede. S druge strane, razvoj društveno-ekonomskih odnosa postavio je pred ekonomsku nauku niz novih ekonom-

skih problema vezanih za tekuća pitanja privrednog života, što je uticalo i na teorijski razvoj ekonomske nauke.

Razvoj društveno-ekonomskih odnosa upućivao je našu marksističku ekonomsku nauku da u traženju novog socijalističkog puta razvoja pođe od dela osnivača naučnog socijalizma, dotadašnjih saznanja ekonomske nauke o putevima socijalističkog razvitka i od razvoja društveno-ekonomskih odnosa i potreba privrednog razvoja zemlje. Specifičnosti ovog razvoja nisu dozvoljavale oslanjanje samo na dostignuća ekonomske nauke do tada, već su zahtevali nova istraživanja. S druge strane, marksistička misao se u periodu između dva rata bavila pretežno ekonomskim problemima kapitalističkog načina proizvodnje i kritikom nemarksističke ekonomske misli, slova kapitalizma, ekonomskih kriza i kritikom kapitalizma, što je bio deo ideološkog obrazovanja radničke klase u borbi za novo socijalističko društvo. Sada je bilo neophodno da se razvije ekonomska osnova za potrebe privrednog razvoja i puteve izgradnje novih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa. Zbog toga je bilo neophodno da se paralelno sa razvojem socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa razvija i marksistička društveno-ekonomska nauka sa posebnom orijentacijom na rešavanje tekućih ekonomskih problema i da se ujedno obrazuje novi naučni kadar, koji će u narednim decenijama dati nove naučne rezultate.

Buran razvoj ekonomske misli kod nas bio je dakle tesno povezan sa problemima društveno-ekonomskog razvoja u poslednje tri i po decenije. U prvim godinama posle rata u centru pažnje ekonomista bili su problemi privredne obnove, planiranja, kao i planskog rukovođenja privredom. Pojava radničkog samoupravljanja dovodi do suštinskih promena društveno-ekonomskog sistema. Dalji razvoj samoupravljanja i njegovo prerastanje u društveno-samoupravljanje, odnosno sistem samoupravnog socijalizma, dovodi do otvaranja niza novih područja i domena ekonomske teorije u skladu sa potrebama razvoja društveno-ekonomskih odnosa. Napuštanje administrativnog načina rukovođenja privredom i uvođenje novog samoupravnog privrednog sistema dovodi do jačanja interesovanja za probleme robne proizvodnje u socijalizmu, tržište, cene, raspodelu, odnos plana i tržišta, ekonomsku politiku, zaposlenost, planiranje privrednog razvoja, privredni razvoj, kvantitativne discipline i dr., a javlja se sve veći broj afirmisanih autora. U oblasti mikro-ekonomskih disciplina naročito dolazi do izražaja ekonomika i organizacija preduzeća, organizacija i teorija i praksa računovodstva, kao i druge discipline, a kasnije i marketing, planiranje u preduzeću i dr.

Poseban predmet ekonomske analize su takođe i osnovna obeležja i karakteristike privrednog sistema samoupravnog socijalizma (društvena svojina kao osnovni društveno-ekonomski odnos, udruženi rad, udruživanje rada i sredstava, udruživanje rada, minuli rad, raspodela prema radu i rezultatima rada, dohodak i dohodovni odnosi, kao i sticanje i raspodela dohotka).

Problemi i potrebe vođenja politike ekonomske stabilizacije uticali su na razvoj makro-ekonomske analize, analize zaposlenosti, proširene društvene reprodukcije, ukupnih investicija, kao politike stabilizacije uopšte, a posebno monetarno-kreditne i finansijske teorije i politike i politike ličnih dohodaka i cena. Sve to, bilo je još jedan podsticaj jugoslovenskoj ekonomskoj nauci i pojavi niza novih disciplina.

Od posebnog značaja jeste razvoj same discipline razvoja ekonomske misli poslednjih godina. Posle prvih, pionirskih radova, ova disciplina se sve više razvijala, a naročito u oblasti kritičke analize savremene marksističke i vanmarksističke ekonomske misli. Treba napomenuti da se u poslednje vreme javio interes i određeni broj radova u oblasti istraživanja razvoja jugoslovenske ekonomske misli.

Treba imati u vidu da se marksistička ekonomska analiza kod nas nalazi u jednom značajnom, možda prelomnom, trenutku razvoja, kada postoje brojna značajna, parcijalna teorijska i praktična rešenja, ali ne i sistem ekonomske teorije samoupravnog socijalizma, koji bi odgovorio na sva relevantna pitanja koja postavljaju ekonomska teorija i praksa današnjice. A odgovori na sva ta pitanja u okvirima jednog homogenog i celovitog teorijskog sistema, predstavljaju najvažniji zadatak naših ekonomista.

III

Naša ekonomska misao u prvim posleratnim godinama, polazeći od potreba privrednog sistema bavila se svim relevantnim pitanjima planskog sistema, koji je imao veliki značaj u periodu obnove i prvog petogodišnjeg plana do 1950. godine.¹ Analiziraju se problemi privrednog razvoja, privrednog sistema, planiranja društvene reprodukcije, cena, obnove i izgradnje socijalističke privrede, lične potrošnje, finansija, novca, ekonomske politike, industrijalizacije, ekonomike preduzeća, poljoprivrede i dr.² Još u ovom periodu, čak i pre uvođenja samoupravljanja 1950. godine, kao najvažnije karakteristike društveno-ekonomskih odnosa socijalističke Jugoslavije, jednog od najznačajnijih pitanja o kome su se vodile rasprave bio je prob-

¹ Videti: B. Kidrič: „O graditvi socijalističnoga gospodarstva FNRJ“, referat na V kongresu KPJ, Ljubljana, 1948.; B. Kidrič: *Privredni problemi FNRJ*, Beograd, 1948., str. 36; B. Kidrič: „O karakteru naše privrede“, Zagreb, 1947., str. 35; B. Kidrič: „Petogodišnji plan razvitka narodne privrede FNRJ u godinama 1947—51.“; E. Kardelj: „Problemi naše socijalističke izgradnje“, I—III, Beograd, 1959.; E. Kardelj: „Problemi socijalističke politike na selu“, Beograd, 1959.; V. Bakarić: „Problemi zemljišne rente u prelaznoj etapi“, Zagreb, 1950., str. 109., i dr.—

² Videti: B. Kidrič: „Karakter robnonovčanih odnosa u FNRJ“, Zagreb, 1949., str. 23; M. Popović: „O ekonomskim odnosima između socijalističkih država“, Zagreb, 1949.; R. Uvalić: „Materijal za izučavanje političke ekonomije“, Beograd, 1946, str. 356, i dr.

lem robnog, odnosno nerobnog karaktera socijalističke privrede, odnosno pre svega jugoslovenske socijalističke privrede.

Još 1946. godine, Boris Kidrič ističe problem delovanja zakona vrednosti u jugoslovenskoj privredi, dok 1948. godine, dr R. Uvalić podvlači da od svestranog i doslednog korišćenja zakona vrednosti zavisi i brzina izgradnje socijalističkog i komunističkog društva.³ Iako je planski sistem sve do 1950. godine potiskivao robno-novčane odnose, a sistem cena posedovao pre svega obračunsko-evidencioni karakter, ekonomisti su se bavili ovom problematikom u čitavom posmatranom periodu i ona je zadržala svoje značajno mesto u ekonomskoj literaturi.

Uopšte stvaranjem državnog, odnosno društvenog sektora privrede, kao nosioca ekonomskog života zemlje zahtevao je razmatranje čitave ove problematike, pa je Boris Kidrič podvukao da se zakon vrednosti ne javlja samo u kapitalizmu, već da mora delovati „sve dotle dok proizvodne snage ne budu toliko razvijene da društvena proizvodnja može da da svakome koliko mu je potrebno, a ne samo koliko je svojim radom doprineo, sve dotle, dakle, dok međusobno upoređivanje proizvoda prema uloženom radu ne postane suvišno”.⁴ Kako ističe prof. dr Z. Pjanić,⁵ on je ocenio akumulaciju kao bitno pitanje svakog tipa privrede, pa je nasuprot kapitalističkoj akumulaciji, podvrgnutoj zakonu viška vrednosti istakao akumulaciju u našim uslovima kao društvenu, plansku, upotrebljavanu u društveno korisnim investicionim aktivnostima. Saglasno ovom načelnom opredeljenju obradio je strukturu cena, čiji su glavni delovi, prosečni troškovi proizvodnje, utvrđeni od saveznih planskih organa, i porez na promet kao osnovni oblik zahvatanja akumulacija.⁶

Ovaj stav Borisa Kidriča pokazuje da je robna proizvodnja stalno bila prisutna, iako su gledišta ekonomista o tome bila vrlo heterogena. Dok su pojedini pisci smatrali da iako prisutna u socijalističkom društvu robna proizvodnja i robni odnosi nisu osnovno obeležje privrednog života,⁷ drugi su smatrali da je robna proizvodnja nasleđe prošlosti, da je ona rezultat postojanja dva sektora, državnog i individualnog kao osnovne karakteristike robne proizvodnje u socijalizmu.⁸ Kao uzrok postojanja robne proizvodnje B. Kidrič je navodio dva oblika svojine: državnu i zadružnu,⁹ dok M. Perović smatra da uzroci postojanja robne proizvodnje i zakona vrednosti

³ R. Uvalić: „Zakon vrednosti i njegovo korišćenje u planiranju narodne privrede”, *Ekonomist*, br. 1, 1948., posebno str. 27.

⁴ B. Kidrič: „*Privredni problemi FNRJ*”, str. 44, Beograd, 1948.

⁵ Z. Pjanić: „Teorija vrednosti i cena”, str. 1, rukopis u arhivi autora.

⁶ Isto, str. 1.

⁷ M. Perović: „*Roba, novac i zakon vrednosti*”, Beograd, 1952.; „Neka osnovna pitanja delovanja zakona vrednosti u prelaznom periodu”, *Ekonomist*, br. 3—4, 1951., i dr.

⁸ Videti: R. Uvalić, op. cit., str. 27.

⁹ Videti: B. Kidrič: „*Karakter robno-novčanih odnosa u FNRJ*”, str. 45.

leže u postojanju socijalističke i privatne svojine.¹⁰ I drugi pisci zauzimali su ove ili slične stavove o robnoj proizvodnji i njenom karakteru u socijalističkoj privredi, a od stava prema ovom kao jednom od ključnih pitanja zavisio je i stav naših ekonomista prema nizu problema od najvećeg značaja, kao što su cene, novac, odnos plana i tržišta, stav prema ulozi planiranja i ekonomske politike i sl.¹¹

Pojava radničkog samoupravljanja 1950. godine i napuštanje administrativno-centralističkog načina rukovođenja privredom doводи do jačanja robnih odnosa i slobodnijeg delovanja zakona vrednosti, o čijem se istorijskom obliku delovanja u socijalizmu vode od šezdesetih godina velike rasprave. Uopšte „društveni tokovi, politički događaji i same privredne potrebe otkrili su da velika koncentracija ekonomske moći i velika uloga države u ekonomskim odnosima predstavljaju samo prelazno rešenje ka novom stupnju socijalističkog razvitka, u kome su radni ljudi neposredno povezani sa uslovima, sredstvima i rezultatima svoga rada i u kome njihovi neposredni interesi postaju glavna pokretačka snaga. Objektivni ekonomski zakoni, socijalistička robna proizvodnja i razmena, jesu neizbežni rezultat sadašnje materijalno-tehničke osnove društva. Društveno ovladavanje objektivnim ekonomskim zakonima svodi se na opšte okvire i osnovne planske proporcije, omogućavajući na taj način i usmeravajući maksimalno razvijanje inicijative radnih ljudi i njihovih raznovrsnih asocijacija”.¹²

Samim tim radničko samoupravljanje ojačalo je interesovanje ekonomista za probleme robne proizvodnje u socijalizmu, tržišta, cena, raspodele, odnosa plana i tržišta, ekonomske politike, zaposlenosti, privrednog razvoja, a sve više se razvijaju i mikro-ekonomske discipline, a naročito ekonomika preduzeća, organizacija, teorija i praksa računovodstva, nove oblasti (kibernetika, ekonometrija, operaciona istraživanja, linearno programiranje, teorija privrednih sistema, primena matematike, matematička statistika i sl.).

Radničko samoupravljanje, koje je veoma brzo postalo glavna karakteristika jugoslovenskog privrednog sistema i osnova sveukupnog preobražaja čitavog društva, uticalo je na znatne promene i priorijentaciju u interesovanjima ekonomista. Zajedno sa primenom u privrednoj praksi dolazi do njegove teorijske razrade i primene u nizu (od kojih mnogo novih) disciplina. Jačanje samoupravljanja bilo je povezano sa proširivanjem samostalnosti preduzeća, snažnijim uticajem robnih odnosa i slobodnijim delovanjem zakona vrednosti. Novi privredni sistem omogućavao je veću inicijativu privrednih jedinica, koju je administrativni sistem unekoliko sputavao. Time je bio otvo-

¹⁰ M. Perović: „*Problemi robne privrede prelaznog perioda*”, str. 141—142.

¹¹ Detaljnije o ovim problemima videti kod: Dr A. Vacić: „*Uzroci robne proizvodnje u socijalizmu*”, Beograd, 1966., Naučna knjiga.

¹² Dr Z. Pjanić, op. cit. str. 1.

ren niz novih ekonomskih problema, koji u uslovima centralističko-administrativnog rukovođenja privredom sa naglašenom naturalnom karakteristikom nisu postojali. Krenulo se novim neistraženim putevima teorije i prakse razvoja socijalističke privrede u okvirima samoupravnog sistema.¹³

Sve je to izazvalo jačanje interesovanja ekonomista za teorijskim uobličavanjem problematike tržišta i cena. Opšta je ocena bila da je Marks dao naučnu osnovu i u ovoj oblasti teorijske ekonomije, ali da su „tretiranjem razmene u vidu jednostavnog preobraćanja vrednosti iz njenog novčanog oblika u robni i obratno, izvođenjem svojih najvažnijih analiza uz pretpostavku podudaranja ponude i tražnje i tumačenjem cena samo preko lanca najbitnijih kategorija (od vrednosti do posebnog oblika obrazovanja cena poljoprivrednih proizvoda u kapitalizmu), ostavljeni mnogi neispitani fenomeni razmene”.¹⁴ S druge strane buržoaska teorijska ekonomija je čitavo jedno stoleće ispitivala problematiku tržišta i cena. Upoznavanje s ovom literaturom i njena naučna valorizacija (odvajanje naučnog od apologetika) postalo je vrlo značajan zadatak tada mlade generacije ekonomista. Prekretnicu je izazvala knjiga Aleksandra Bajta „*Marksov zakon vrednosti*”, čija je osnovna teza o primarnom mestu potreba u određivanju vrednosti naišla na veliki otpor, ali koja je otkrila čitavu literaturu o raspravama povodom Marksovog naučnog nasleđa sve do Doba i Svizija.¹⁵ Sledeća značajna studija bila je u ovom domenu knjiga dr Miloša Samardžije „*Cena proizvodnje*”,¹⁶ koja je sadržavala originalno rešenje transformacionog problema i koja je uključivala ocenu teorija monopolističke i nesavršene konkurencije, koje su pedesetih godina bile još snažno prisutne u ekonomskoj teoriji na Zapadu.¹⁷ Posle knjige prof. dr Zorana Pjanića „*Savremene buržoaske teorije vrednosti i cena*”¹⁸ analitička aparatura u oblasti tržišta i cena bila je sasvim osavremenjena, a kasnije dopunjavana i razvijana procenama o valjanosti novih analiza oligopola, savremenih kontroverzi o teoriji kapitala i raspodele, pokušaja Srafe da postavi originalni sistem ravnotežnih cena, ali nikad uz napuštanje osnovnog koncepta marksističke političke ekonomije: teorije radne vrednosti.¹⁹

Novi privredni sistem omogućavao je veću inicijativu privrednih subjekata (jedinica), koju je administrativni sistem sputavao. Zbog toga je došlo do jačanja robne proizvodnje čime se postavio znatan

¹³ Videti o tome: L. Pejić: „*Prilog diskusiji o cenama u socijalizmu*”, rukopis, delimično objavljen (Ekonomska misao 3/1970., Ekonomski anali br. 40, i dr.), Beograd, 1968., str. 114.

¹⁴ Dr Z. Pjanić, op. cit., str. 1—2.

¹⁵ Izd. Pravna fakulteta, Ljubljana, 1953. god.

¹⁶ Beograd, 1957.

¹⁷ Dr Z. Pjanić, cit. rukopis, str. 2.

¹⁸ Beograd, Institut društvenih nauka, 1965.

¹⁹ Na pr. S. Babić, M. Labus, P. Petrović i Đ. Šuvaković.

broj novih problema, koji u uslovima centralističko-administrativnog načina rukovođenja privredom sa naglašenom naturalnom crtom, nisu postojali. Krenulo se novim neistraženim putevima teorije i prakse razvoja socijalističke privrede u okvirima samoupravnog sistema.

Okupiranje problemima robne privrede uticalo je na veći broj ekonomista da počnu da se bave problemima tržišta i cena, a naročito neoklasične kritike socijalizma, o tržišnom socijalizmu (takozvanoj konkurentnoj soluciji) i o priložima Warda, Vaneka i drugih.²⁰ Ponegde je pronađena i „po koja zanimljiva ideja, ali obrada socijalističke samoupravne privrede izvedena je prvenstveno originalno, sa osloncem na Marksa, i onog što je ocenjeno naučnim i kod drugih ekonomista.“²¹

Tako se već dve decenije vode diskusije o problemima socijalističke robne proizvodnje u Jugoslaviji, gde su, i pored ideja nekih pisaca da je robna proizvodnja nužni ostatak prošlosti sve dok ne nastane mogućnost da se likvidira, preovlađuju gledišta da robna privreda predstavlja karakteristiku i samoupravne socijalističke privrede. Ključno pitanje u ovoj oblasti kojim su se zanimali ekonomisti, bilo je pitanje normalne cene, odnosno u kom obliku deluje zakon vrednosti u socijalizmu. Dugo vremena nije bilo jasno da li se pod normalnom cenom podrazumeva cena koju svesno treba da odredi društvena zajednica ili to treba da bude ravnotežna cena koja spontano proizilazi iz ukupnih privrednih kretanja u socijalističkoj robnoj privredi samoupravnog tipa. Bilo je više različitih koncepcija i varijanti. Prema prvoj koncepciji radilo se o *vrednosnoj ceni* koja bi odražavala „kretanje društveno-potrebni troškova rada“ (M. Trklja, D. Žarković, S. Jankov i dr.) i „obezbedila delovanje zakona ekonomije društvenog rada“. Po drugoj grupi (V. Rakić, Z. Pjanić, I. Maksimović, F. Černe, A. Bajt i dr.) to je *specifična cena proizvodnje*, koju su njeni autori „izveli iz karakteristika samoupravnog privrednog sistema, raspodele prema radu i uz pretpostavku privrede sa dovoljno homogenom i konkurentnom strukturom, i u kojoj se u krajnjoj instanci kao posledica mobilnosti rada, sredstava i novca obrazuju prosečni lični dohoci i prosečna akumulativnost“.²² Treća koncepcija *cene proizvodnje*, koja je zakonita u „svim oblicima proizvodnje, gde sredstva za proizvodnju igraju iole značajnu ulogu... gde vrednost sredstava za proizvodnju nije beskonačno mala veličina“,²³ bila je potisnuta, kao i koncept vrednosne cene. Četvrta koncepcija je *dohodna cena* koja po njenim autorima predstavlja „istorijski oblik delovanja zakona vrednosti u socijalizmu“, pri čemu se rentabilnost izražava kroz „*dohodnu stopu*“, u čijem se imeniocu nalaze ukupna

²⁰ Videti na pr. Dr I. Maksimović: „*Teorija socijalizma u građanskoj ekonomskoj nauci*“, Beograd, Nolit, 1958. god.

²¹ Dr Z. Pjanić, op. cit., str. 2.

²² Videti: Dr Z. Pjanić i saradnici: „*Specifična cena proizvodnje i stvarne cene u privredi Jugoslavije 1964—68.*“, Institut društvenih nauka, Beograd, 1971., kao i druge radove.

²³ Dr Z. Pjanić, op. cit., str. 3.

društvena sredstva za proizvodnju i novostvorena vrednost a u broiocu ukupan društveni dohodak. Vremenom su dohodna cena i specifična cena proizvodnje preostale kao dve koncepcije o kojima se vodila dalja rasprava, a dva puta date su globalne ocene ovih koncepcija posebno u časopisima „*Ekonomist*”, br. 4, od 1964. godine i „*Ekonomiska misao*”, br. 4, od 1970. U toku poslednjih nekoliko godina više instituta prati materijalni položaj ovih oblasti, grana i grupa u privredi i to uglavnom na osnovu specifične cene proizvodnje uz neke manje razlike u konceptima. Treba reći da su se ovakve razlike javljale, pa se dr B. Horvat na pr. zalaže za tzv. teoriju *radnih cena* u socijalizmu, a dr F. Černe za *reprodukcijску cenu*. Bilo je i koncepcija o stopi akumulativnosti i rasta kao pokazateljima rentabilnosti i uspeha (R. Davidović i L. Pejić) i drugih ideja.

Rešenja data u *Ustavu* iz 1974. godine i u *Zakonu o udruženom radu* iz 1976. godine ostavila su više mogućnosti merenja rentabilnosti radnih, odnosno organizacija udruženog rada. Na osnovu rezultata dosadašnjih teorijskih rasprava ipak se ne bi danas moglo reći koja je od navedenih koncepcija najispravnija, odnosno da li se neka od ovih koncepcija može isključivo primeniti ili je ispravnije da se zaključiti da završne rezultate ovih rasprava treba očekivati u okvirima budućeg razvoja ekonomske teorije i prakse samoupravnog privrednog sistema.

Na osnovu prvobitnih diskusija o teoriji i praksi samoupravnog privrednog sistema razvila se još jedna značajna rasprava o delovanju robne privrede i tržišnog mehanizma u samoupravnom privrednom sistemu. Tako postoji nepodeljeno mišljenje da je robna privreda neophodni sastavni deo društvenog uređenja u kome se radni ljudi neposredno javljaju kao nosioci proširene reprodukcije, postoje divergentna mišljenja o njenom dometu. Posle privredne reforme 1965. godine, jedan deo ekonomista razvio je tezu o dovoljnosti tržišta, o postizanju optimalnih rezultata pri spontanom kretanju društvene privrede. Pri postojanju odnosa „preduzeće, tržište, država bi imala samo ulogu da merama ekonomske politike usmerava opšta kretanja”.²⁴ Pojavila su se i druga mišljenja koja su odbacivala „ovaj svojevrsni socijalistički *laissez faire*” sistem zbog heterogenosti tržišnih stanja, rdavih tržišnih signala u nizu važnih slučajeva i nemogućnosti da se na ovaj način reše problemi dugoročnih investicija, zaposlenosti i regionalne nejednakosti. U okviru ove opšte teme vodile su se rasprave o funkcijama tržišta u socijalizmu, posebno o alokativnoj, pri čemu su se upravo pristalice univerzalnosti tržišta zalagale za korekciju spontanog privrednog tokova, za plansko usmeravanje, za organizovani privredni razvoj”.²⁵

Treća tema u ovoj oblasti bilo je pitanje kakav karakter odnosa plana i tržišta treba da se razvije u samoupravnom privrednom sistemu i kakva ovde treba da bude uloga ekonomske politike, usmera-

²⁴ Dr Z. Pjanić, op. cit., str. 3.

²⁵ Isto, str. 3.

vajuća ili korektivna. Već šezdesetih godina pojavio se veliki broj radova iz ove oblasti.

Još pedesetih godina, bilo je, međutim, uočljivo suprotstavljanje plana i tržišta, isto kao i nastojanje da se dokaže njihova uzajamnost, odnosno činjenica da se u socijalističkoj samoupravnoj privredi, delovanje zakona vrednosti, tržišta i privrednog planiranja.²⁶ Dok su neki ekonomisti davali primat planiranju ili tržištu, većina je smatrala da plan i tržište treba da deluju uporedo, iako je bilo i verovanja, kako je već istaknuto, u svemogućnost tržišta i svemogućnost plana. Nema nikakve sumnje da ova suprotstavljanja imaju negativno dejstvo i da su daleko prihvatljivija bila ona gledišta koja su nastojala da delovanje tržišta i plana usklade.²⁷

Razvoj radničkog samoupravljanja doveo je, kako je već rečeno do potrebe jačanja tržišta i delovanja zakona vrednosti, ali je društveno samoupravljanje istaklo i potrebu za samoupravnim planiranjem i stabilizacionom ekonomskom politikom. Zbog toga je 1957—58. godine došlo do pojave većeg broja radova naših ekonomista u kojima su posebno mesto imali problemi odnosa plana i tržišta i gde se kroz analizu ovog odnosa posmatra svrsishodnost primene zakona robne proizvodnje, posebno u uslovima jačanja tržišta. Naročitu pažnju ovoj problematici posvećivali su oni ekonomisti koji su se bavili problemima privrednog sistema i u vezi s tim problemima plana, proizvodnje i tržišta.²⁸ Suprotstavljanje tržišta i plana i pojava različitih koncepcija i na ovim savetovanjima bili su vrlo aktuelni, pa su se ekonomisti podelili u dve grupe — one koji su davali primat planiranju, odnosno tržištu i one koji su usvajali i plan i tržište i smatrali su da treba uporedo da deluju. Suprotstavljanje plana i

²⁶ Važnija savetovanja i diskusije ekonomista o ovim pitanjima do privredne reforme 1965. godine bila su: „Privredni razvoj i kriterijumi ekonomske orijentacije” („*Ekonomist*”, 1—2, 1962), „Aktuelni problemi privrednog razvoja Jugoslavije”, („*Ekonomist*”, br. 1, 1963), „Problemi teorije i politike cena”, („*Ekonomist*”, br. 4, 1964), „Usmeravanje privrednog razvoja u socijalizmu”, („*Gledišta*”, 8—9, 1965.), a posle privredne reforme, savetovanja Naučne sekcije Saveza ekonomista Jugoslavije, održavana svake godine i objavljivana u časopisu „*Ekonomist*” i dr.

²⁷ Evo nekih od prvih shvatanja: „Sa ukidanjem privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju, zakon vrednosti u socijalizmu gubi svoje neograničeno dejstvo i potčinjava se planu narodne privrede”, R. Uvalić, „Zakon vrednosti i njegovo korišćenje...”, str. 27; I. Vrančić: „U socijalističkoj privredi, pian sprečava stihijsku raspodelu rada i sredstava za proizvodnju na pojedine grane... budući da socijalističko društvo vlada proizvodnjom može se sprečiti „navala” „kapitala” u pojedine grane i tako osigurati da se roba prodaje po vrijednosti, koju određuju prosječni uvjeti po tržišnoj vrijednosti. Ovaj zantjev zakona vrijednosti ostvaruje se u socijalizmu planski, tako da uopšte ne dolazi do osjetljivog narušavanja društveno-potrebno radnog vremena pojedinih roba”, (I. Vrančić: „Problem zakona vrijednosti u prelaznom periodu”, Zagreb, *Ekonomski pregled*, 1956.).

²⁸ Ovde treba istaći radove dr J. Sirotkovića, dr V. Mlakara, dr N. Čobeljića, dr A. Bajta, dr D. Žarkovića, dr Ž. Rakočevića, dr R. Langa, dr A. Grličkova, dr Lj. Madžara, K. Gligorova, dr Z. Pjanića, dr D. Marsenića, dr I. Maksimovića i drugih.

tržišta, u suštini nedosledno, imalo je često sholastički karakter i uticalo je negativno na razvoj ekonomske teorije u drugim oblastima. Ovakvo shvatanje imalo je korene u shvatanju da su zakon vrednosti kao element starog i plan kao element budućih odnosa automatski u sukobu i počivalo je po mišljenju dr A. Vacića „na shvatanju da socijalističko društvo nema svoje zakone razvitka i da njegov razvitak zavisi od borbe starog i novog, te da zato prvo mesto ima ekonomska politika socijalističke države, koja razumljivo treba da stimuliše novo, odnosno da je u svakom slučaju za plan, a protiv zakona vrednosti”.²⁹

U ovoj oblasti ogledao se veliki broj značajnih autora.³⁰ U njihovim koncepcijama planiranje je sa uvođenjem samoupravljanja izmenilo svoj karakter, pa se od centralističkog, preko globalnog, zatim planiranja privrednog razvoja, javljaju koncepcije o samoupravnom i susretnom planiranju, odnosno planiranju u udruženom radu. O planiranju u samoupravnom privrednom sistemu, odnosno u udruženom radu javio se takođe veći broj radova, uglavnom posle 1976. godine, pri čemu treba istaći radove E. Kardelja, R. Stojanovića, I. Maksimovića, M. Milisavljevića, Ž. Papića i dr.³¹

Naredni problem bio je privredni sistem. Debatu o karakteru i osnovama privrednog sistema otvorio je svojim radovima B. Kidrič, a naročito u članku „Teze o ekonomici prelaznog perioda u našoj zemlji”,³² kao i dr Vladimir Bakarić i Edvard Kardelj, a javljaju se i prilozi drugih autora, koji naročito od šezdesetih godina u kojima se analiziraju različiti aspekti i problemi samoupravnog privrednog sistema. Od posebne važnosti bili su radovi E. Kardelja („Dalji razvitak našeg privrednog sistema”),³³ B. Kidriča („O reorganizaciji državne uprave privredom”)³⁴ kao i brojni drugi radovi.³⁵

Već šezdesetih godina niz studija i članaka, monografija i drugih radova bavilo se samoupravnim privrednim sistemom i njegovim ka-

²⁹ A. Vacić: „Uzroci robne proizvodnje u socijalizmu”, Beograd, 1966., str. 19.

³⁰ Naročito: B. Kidrič, E. Kardelj, V. Bakarić, J. Sirotković, K. Gligorov, V. Rakić, N. Cobeljčić, M. Samardžija, F. Černe, B. Horvat, Lj. Marković, R. Stojanović i dr.

³¹ Videti bibliografiju o planiranju u L. Pejić, urednik: „Samoupravljanje u jugoslovenskoj teoriji i praksi“, Građa za bibliografiju, knj. II, Beograd, 1978. godine, Narodna biblioteka SR Srbije.

³² Objavljeno u „Komunist“, br. 6, za 1950. godinu.

³³ Objavljeno u „Komunist“, br. 4, 1953., str. 235—254.

³⁴ Objavljeno u „Komunist“, br. 4—5, 1950., str. 26—31.

³⁵ Videti na pr.: E. Kardelj: „Socijalistički ekonomski odnosi i problemi udruživanja u privredi”, Beograd, Kultura, 1960., str. 58.; V. Bakarić: „Samoupravni sistem i društvena reprodukcija”, I, 1974., II, 1978., Zagreb, Informator.; J. Sirotković: „Novi privredni sistem FNRJ”, Naša stvarnost, 1963., br. 9; dr B. Jelić: „Neki ispekti dejstva plana i tržišta u našoj privredi“, „Ekonomist”, br. 1—2, 1958., i dr.

rakteristikama,³⁶ a naročito posle Privredne reforme iz 1965. godine. Tako na pr. imamo već pomenute radove M. Todorovića „O nekim pitanjima našeg privrednog sistema”,³⁷ a M. Korać piše svoje poznate „Teze za teoriju socijalističke robne proizvodnje”.³⁸ Karakteristike privrednog sistema nalaze se i u brojnim materijalima i studijama, kao i u studiji „*Analiza ekonomskog položaja privrednih grupacija na bazi dohodne cene i cene proizvodnje*”,³⁹ povodom koje je Naučna sekcija Saveza ekonomista Jugoslavije organizovala čuvenu raspravu o privrednom sistemu i normalnoj ceni u socijalizmu u Sarajevu krajem 1964. godine, objavljenu u već spomenutom broju 4, časopisa „*Ekonomist*” za 1964. godinu. Na ovom savetovanju su bila javno konfrontirana gledišta o normalnoj ceni i zakonu vrednosti u socijalističkoj samoupravnoj privredi o čemu se rasprava i dalje vodi.⁴⁰

Za ovim su usledili i drugi brojni radovi⁴¹, što sve pokazuje da su se o ovim aktuelnim problemima vodile brojne rasprave i da se razvila obimna teorijska literatura, koja još uvek nije u celini sagleđana i ocenjena sa stanovišta razvoja ekonomske misli, ali koja, van svake sumnje, zaslužuje najveću pažnju.

IV

Rezultat ove rasprave bio je u tome što je preovladalo mišljenje da su odnosi proizvodnje onaj odlučujući faktor, koji određuje suštinu robnih odnosa u socijalizmu i stoga jugoslovenska privreda, koja je razvila samoupravne odnose do najvišeg stepena daje najviše elemenata za njihovu analizu⁴². Bilo je, a i danas ima ekonomista koji izražavaju svoja skeptična mišljenja u pogledu pozitivnih efekata slobodnog delovanja robnih, odnosno tržišnih zakonitosti u so-

³⁶ Videti: „*Samoupravljanje u jugoslovenskoj teoriji i praksi*”, sv. II, Beograd, 1978., str. 1—124.

³⁷ Objavljeno u „*Socijalizam*”, br. 6, 1962., br. 1, br. 2—3, 1963., br. 1, 1965., a zatim zajedno u studiji „*Oslobadanje rada*”, Beograd, Kultura, 1965.

³⁸ Objavljeno u časopisu „*Socijalizam*”, br. 1, 1961., str. 1.

³⁹ Beograd, Institut za ekonomiku investicija, 1964., a kasnije je nastavljena analiza istih problema za 1964—66. godinu, a Institut društvenih nauka objavljuje paralelnu studiju na bazi specifične cene proizvodnje.

⁴⁰ U diskusiji povodom ovih pitanja učestvovao je veliki broj jugoslovenskih ekonomista, koji su tim povodom objavljivali brojne radove, a pored ostalih i M. Korać, Z. Pjanić, B. Soškić, Ž. Rakočević, T. Vlaškalić, S. Andov, D. Žarković, R. Legradić, M. Trklja, B. Horvat, I. Vrančić, I. Maksimović, S. Jurin, M. Pavlović, D. Marsenić, V. Rakić, J. Stojanovski, R. Davidović, M. Samardžija, A. Bajt, F. Černe i mnogi drugi.

⁴¹ Na pr.: M. Korać red.: „*Problemi socijalističke robne proizvodnje u Jugoslaviji*”, Zbornik radova, Zagreb, 1965.; M. Korać i M. Pavlović, red.: „*Politika dohotka*”, Beograd, 1972.; M. Korać: „*Socijalistički samoupravni način proizvodnje*”, Beograd, I, 1978., II, 1980., i dr.

⁴² M. Korać: „*Teze za teoriju...*”, str. 35.

cijalističkoj robnoj privredi.⁴³ Činjenica je takođe bila da su čak i najveći pobornici robne proizvodnje izražavali sumnju u pogledu pozitivnih posledica koje bi mogle proizaći iz nekontrolisanog dejstva njenih zakona, iako se u vreme Privredne reforme iz 1965. godine pojavio znatan broj pisaca, koji su verovali u *svemogućnost tržišta*. Ovi pisci smatrali su da regulisanje privrednih kretanja, odnosa i aktivnosti treba prepustiti delovanju tržišnih zakonitosti, kao najracionalnijem regulatornom privrednom mehanizmu. Kasnija privredna kretanja dala su za pravo mišljenjima, koja su se zalagala za aktivnu stabilizacionu ekonomsku politiku i društvenu intervenciju u privredi kroz različite mere ekonomske, a posebno fiskalne i monetarno-kreditne politike.

Sve je to uticalo da problematika tržišnog mehanizma i privrednog sistema zauzme i zadrži svoje značajno mesto.⁴⁴ Sve veća autonomija ekonomskih subjekata i jačanje sektora udruženog rada uticalo je u velikoj meri na razvoj različitih teorijskih disciplina u okviru mikro-, odnosno mezo-ekonomske analize.⁴⁵ Analiza literature iz ove oblasti pokazuje kako je došlo do razvoja organizacija udruženog rada od državnih privrednih preduzeća, preko privrednih preduzeća kojim upravljaju radni kolektivi, do preduzeća, radne organizacije i na kraju osnovne organizacije, organizacije i složene organizacije udruženog rada. U oblasti organizovanja udruženog rada interesantna je i problematika razvoja jedinica udruženog rada od pogona, pa preko pogonskih, poslovnih, ekonomskih i radnih jedinica, do jedinica udruženog rada. Problemi upravljanja, rukovođenja, integracije, udruživanja, kooperacije, investicija, raspodele dohotka, potrošnje i poslovne politike takođe su bili predmet razmat-

⁴³ „Ma koliko da smo svesni nužnosti delovanja zakona vrednosti moramo stalno upozoravati na neke opasnosti etičke prirode, koje ono rađa i pothranjuje. Tržište nameće svoju etiku, svoju logiku, ono formira jedan osoben mentalitet. Veoma često, i ne bez razloga čuje se prigovor kako se naše društvo preterano brzo materijalizuje, kako novac postaje sve više glavno merilo ljudskih vrednosti, po kome ocenjujemo i vrednujemo ljude. Tu nailazimo na niz problema prema kojima ne može biti ravnodušno socijalističko društvo. Ja znam da su to neizbežni proizvodi robne proizvodnje, ali društvo bi moralo da razvije i podstiče moralnu protivtežu i više insistira na elementima humanosti, koji će oplemeniti čoveka našeg vremena”. (Dr N. Čobeljić, izlaganje u okviru diskusije „Usmeravanje društvenog razvoja u socijalizmu”, Gledišta, br. 8—9, 1965., str. 1060—1061).

⁴⁴ U oblasti analize tržišta zanimljivi su još radovi: F. Černe: „Tržište i cijene”, Zagreb, 1966., D. Dragišić: „Teorijske osnove istraživanja tržišta”, Beograd, 1967., Z. Pjanić: „Teorija cena”, 1972., V. Tričković: „Teorijski modeli i metodi kvantitativnog istraživanja tržišta”, Beograd, 1975.

⁴⁵ Konceptciju mezo-ekonomije dali su prof. Ž. Kostić i S. Kukoleča, polazeći od ideja da je u socijalističkoj samoupravnoj privredi došlo do razdvajanja ekonomija preduzeća, odnosno OUR-a od ekonomije pojedinca, kao što je slučaj u kapitalizmu, odnosno od ekonomike državne privrede, kao u socijalističkim zemljama sa administrativno-centralističkim načinom upravljanja privredom.

ranja u ovoj oblasti, kao i dostignuća u oblasti računovodstva i finansija radnih organizacija.

U okviru problematike privrednog sistema, pored planiranja i stabilizacione politike, kao predmet analize ekonomista javljaju se i novi mehanizmi samoupravnog povezivanja udruženog rada, odnosno privrednih subjekata, kao što su samoupravni sporazumi i društveni dogovori o različitim značajnim pitanjima privrednog života kao što su dohodak, raspodela, proizvodnja, sirovine, energija, cene, udruživanja sredstava, udruživanje rada i sredstava, tehnološka povezanost, problem udruženog rada, organizacije i donošenja odluka, planiranja i principa ekonomije u udruženom radu, kao i drugi problemi.

Prva naučna izučavanja ekonomije preduzeća inače pojavila su se u jugoslovenskoj ekonomskoj misli veoma kasno tek negde tridesetih godina na ekonomsko-komercijalnim školama u Zagrebu i Beogradu i to uglavnom kroz fragmentarni pristup i po ugledu na strane, pretežno, nemačke autore.⁴⁶ Kao što smo videli tek posle pobeđe socijalističke revolucije, teorijska misao o ekonomiji preduzeća dobila je pravo mesto i objektivnu osnovu svoga razvoja i kompleksnog pristupa izučavanju ekonomske i organizacione problematike preduzeća.⁴⁷

I pored toga prvi koncepti razvijali su se na osnovama postojećih dostignuća, sa ciljem da se aktueliziraju i prilagode postojećim odnosima proizvodnje. Tako je na pr. prof. Dimitrije Perović (1902—1972.) sa Univerziteta u Sarajevu razrađivao problematiku teorije troškova, koju dopunjava razradom problematike graničnih troškova.⁴⁸ Prof. dr Šimun Babić (1899—1971.) sa Univerziteta u Zagrebu razrađivao je takođe detaljno problematiku ekonomike preduzeća, polazeći od problematike njenog definisanja u socijalističkim produkcionim odnosima, pa sve do razrade problematike reprodukcije u preduzeću i graničnih troškova, kao i prof. Perović.⁴⁹ Istovremeno je prof. Kočo Adži Mitreski, sa Univerziteta u Skoplju ispitivao ulogu organizacije upravljanja,⁵⁰ sa posebnim usmeravanjem na analizu problematike samoupravljanja,⁵¹ dok je prof. dr Vukan Dešić (1900—1975.) sa Univerziteta u Beogradu radio na organizacionoj problematici u klasičnim postavkama Fayol-a i Taylor-a, tretirajući ekonomsku problematiku preduzeća u okvirima odnosa između dinamike obima proizvodnje i dinamike cene koštanja.⁵² Znatno broj mladih eko-

⁴⁶ Videti: Prof. dr Živko Kostić: „Ekonomija i organizacija preduzeća”, prilog za svetsku istoriju ekonomske misli, rukopis, str. 1.

⁴⁷ Isto, str. 1.

⁴⁸ Videti: D. Perović: „Teorija troškova”, Svjetlost, Zagreb, 1964, str. 223.

⁴⁹ Videti: Š. Babić: „Uvod u ekonomiku preduzeća”, Zagreb, 1961, str. 371.

⁵⁰ K. Adži Matreski: „Sovremeni konceptii na upravuvanje na pretprijatiteto”, Ekonomski fakultet, Skopje, 1972.

⁵¹ K. Adži Mitreski: „Teorija i praktika na samoupravuvanjeto vo združenijot trud”, Komunist, Skopje, 1980.

⁵² V. Dešić: „Metode naučne organizacije rada”, Naučna knjiga, Beograd, 1960, str. 378.

nomista bavio se takođe ovom problematikom i razrađivao je probleme ekonomike i organizacije preduzeća polazeći od stavova ovih autora.⁵³

Druga koncepcija u pristupu problemima ekonomije preduzeća javila se u radovima prof. Živka Kostića i prof. Stevana Kukoleča sa Univerziteta u Beogradu. Ovi autori postavili su teoriju ekonomije preduzeća sa aspekta teorije sistema. Kostić ujedno uvodi i pojam *mezoekonomije* kao sistemske karike između ekonomije pojedinca (*mikro-ekonomije*)⁵⁴ i ekonomije društva (*makro-ekonomije*) i daje teorijsko obrazloženje pluristrukture globalne ekonomije kao socioekonomskih odnosa mikro-, mezo-, kao i makro-ekonomskih struktura.⁵⁵ Kukoleča je razradio kompleksno sistem celokupne ekonomije preduzeća i metodologiju njene analize i ujedno definisao i obradio problem ulaganja u reprodukciju, rezultate reprodukcije, odnose između jednih i drugih i faktore koji ih uslovljavaju. Ulaganja i rezultate kvalitativno i kvantitativno definiše formulisanjem osnovnih ekonomskih principa reprodukcije: *produktivnosti*, *ekonomičnosti* i *rentabilnosti*. Faktore diferencira na objektivne i subjektivne sa težnjom da se i ekonomski efekti diferenciraju na te dve komponente.⁵⁶

Prof. Kostić i Kukoleča izdvajaju organizaciju preduzeća kao posebnu naučnu disciplinu sa specifičnim predmetom i metodom, pri čemu Kostić definiše organizaciju preduzeća, razrađuje teoriju funkcija, posebno primarnih u vertikalnoj i sekundarnih u horizontalnoj podeli rada.⁵⁷ Kukoleča određuje mesto ekonomskim podsistemima u hijerarhiji organizacionih sistema, postavlja principe njihovog konstituisanja uz analizu i razjašnjavanje mehanizma upravljanja u organizacionim sistemima.⁵⁸

Polazeći od ovih teorijskih stavova mnogi mladi ekonomisti u svojim brojnim radovima daju posebne doprinose jugoslovenskoj ekonomskoj teoriji i praksi, naročito u oblasti ekonomike i organizacije organizacija udruženog rada, organizacije proizvodnje i prometa, metodologije ekonomske analize i planiranja, sa specifičnim istraživanjima samoupravne organizacije udruženog rada i njene ekonomije.⁵⁹ Svoje doprinose u ovoj oblasti daju takođe i D. Radunović, M. Dautović (1920—1975.), V. Kolarić, S. Marjanović, M. Milisavljević, M. Novak, T. Lah i drugi autori.

⁵³ V. Dešić: „*Metode naučne organizacije rada*”, Naučna knjiga, Beograd, 1960., str. 378.

⁵⁴ Zbog toga što se u samoupravnom socijalizmu ekonomija pojedinca razdvaja od ekonomije preduzeća i ekonomije države.

⁵⁵ Ž. Kostić: „*Osnovi teorije mezoekonomije*”, Zagreb, 1968., str. 280.

⁵⁶ S. Kukoleča: „*Ekonomika preduzeća*”, Zagreb, 1959., str. 651., XII izd. Beograd, 1978., str. 1084.

⁵⁷ Ž. Kostić: „*Osnovi organizacije preduzeća*”, Beograd, I. izd. 1960., str. 343.

⁵⁸ S. Kukoleča: „*Osnovi teorije organizacionih sistema*”, 1972., str. 223.

⁵⁹ Na pr. T. Bandin, Ž. Stefanović, N. Malenović i dr.

Sve to pokazuje da je samoupravni sistem izgrađivan kao jedna celina od osnovne organizacije udruženog rada do privrede kao celine. O suštini čitavog sistema na osnovu koga se izgrađivala naša društveno-ekonomska misao najbolje govore reči druga Tita kada kaže: „Mi nastavljamo da izgrađujemo — što je ozakonjeno i u novom Ustavu — socijalističko samoupravljanje kao cjelovit sistem društveno-ekonomskih odnosa, zasnovan na društvenoj svojini u kome radni ljudi odlučuju o proizvodnji, raspodjeli i potrošnji. Oni u sve većoj mjeri postaju gospodari uslova i rezultata svoga rada i sve više odlučuju o cjelini društveno-političkih i ekonomskih odnosa. Udruživanjem rada i sredstava, od osnovne organizacije do najširih asocijacija na najdemokratskiji način se usklađuju interesi na raznim nivoima odlučivanja. U tome mi vidimo suštinu slobode i ravnopravnosti”.⁶⁰ Kroz ovaj strateški koncept može se sagledati celina problematike organizovanja i izgradnje sistema udruženog rada od osnovne organizacije do celine privrednog sistema. Ona je našla svoje mesto u brojnim radovima koji su se poslednjih godina pojavili u jugoslovenskoj naučnoj literaturi.

V

Značajnu pažnju jugoslovenski ekonomisti posvetili su, a naročito u periodu posle šezdesetih godina, izučavanju razvoja ekonomske misli u svetu i upoznavanju jugoslovenske naučne misli sa ovim razvojem. Posle pojave prvih, pionirskih, radova,⁶¹ ova disciplina nastavila je da se sve više razvija, a naročito u oblasti kritičke analize i preispitivanja savremene marksističke i nemarksističke ekonomske misli.

Najznačajniji doprinos u ovoj oblasti dao je, nesumnjivo, akademik prof. dr Branislav Šoškić. Njegova studija „*Teorija vrednosti — klasična ekonomska analiza*”⁶² predstavlja značajan doprinos analizi koncepcija britanskih klasičara gde se prvi put javlja analiza vremenske i predmetne univerzalnosti teorija radne vrednosti britanskih klasičara i gde je data celovita analiza klasičnih koncepcija i značajan doprinos metodologiji i klasifikaciji analize teorija vrednosti.

Značajan napor bio je učinjen da se sagledaju i kritički ocene tokovi razvoja savremene ekonomske misli. Tako na pr. dr B. Šoškić piše veći broj radova u kojima analizira probleme savremene makro- i mikro-ekonomske analize,⁶³ dok prof. Z. Pjanić posebno analizira

⁶⁰ Josip Broz Tito, „Naši ljudi odlučuju o proizvodnji, raspodjeli i potrošnji”, *Borba*, 26. juni, 1975., str. 6.

⁶¹ Na pr. B. Šoškić: „*Razvoj ekonomske misli*”, Beograd, 1968.

⁶² Beograd, 1971., str. 225.

⁶³ Videti: B. Šoškić: „*Proizvodnja, zaposlenost i stabilizacija*”, Beograd, 1970., B. Šoškić: „*Savremena ekonomska analiza*”, Beograd, 1978., B. Šoškić: „*Ekonomska misao i ekonomska politika*”, Beograd, 1978., i dr.

teorije vrednosti i cena na Zapadu,⁶⁴ a prof. dr I. Maksimović piše i o problemima razvoja sovjetske ekonomske misli.⁶⁵ Udžbenike iz oblasti ekonomskih doktrina pišu još i dr O. Blagojević,⁶⁶ dr D. Sabolović⁶⁷ a poslednjih godina javlja se i interes za izučavanjem problematike razvoja jugoslovenske ekonomske misli,⁶⁸ o čemu se javlja jedan broj knjiga, a održan je i manji broj naučnih skupova u ovoj oblasti.⁶⁹

Izučavanje naučnih dostignuća ekonomista drugih zemalja posebno vodećih svetskih ekonomista bilo je pri tome od velikog značaja, kako za proširenje obrazovanja jugoslovenskih ekonomista, tako i u uslovima otvaranja prema međunarodnoj podeli rada, zemljama u razvoju, i u uslovima razvoja samoupravljanja i jačanja delovanja tržišnih zakonitosti, potrebe politike stabilizacije i samoupravnog planiranja, pri čemu su dostignuća svetske ekonomske misli, njihova kritička ocena i valorizacija bili od velikog značaja za proširenje domena istraživanja i nove naučne rezultate jugoslovenskih ekonomista.

Posebno je značajno ovo izučavanje u uslovima potrebe vođenja efikasne stabilizacione politike, krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina u cilju suzbijanja inflacije i nezaposlenosti i obezbeđenja ubrzanog privrednog razvoja uz stabilne cene. I pored nekih mišljenja da je kejnzijanska, a samim tim i savremena makro-ekonomska misao vezana isključivo za savremeni kapitalizam i da u njegovim okvirima treba tražiti okvire za rešenje problema ekonomike kapitalizma, odnosno da ova teorija polazi od privatno-kapitalističke privrede i odnosa i stoga je neprimenljiva na „društveno-ekonomske uslove socijalizma, u pravcu uključivanja pojedinih doprinosa ekonomskoj nauci uopšte pa i marksističkoj, očito kao rezultat shvatanja o sve većoj mogućnosti kritičke sinteze i eliminisanja onog čistog ideološkog, dakle površnog, iskrivljenog i apologetskog u toj nauci”.⁷⁰

U studiji „*Proizvodnja, zaposlenost i stabilizacija*” i u svojim drugim radovima akademik Šoškić ukazuje na potrebu detaljnije kritičke marksističke analize koncepcija u domenu savremene makro-ekonomske analize, radi kreiranja makro-ekonomske politike zas-

⁶⁴ Z. Pjanić: „*Savremene buržoaske teorije vrednosti i cena*”, „*Teorija cena*” i dr.

⁶⁵ Videti i njegovu studiju: „*Teorija socijalizma u građanskoj ekonomskoj nauci*”, gde se bavi građanskim teorijama o socijalizmu.

⁶⁶ O. Blagojević: „*Ekonomske doktrine*”, Beograd, 1969., II izd. 1978.

⁶⁷ D. Sabolović: „*Historija političke ekonomije*”, Zagreb, 1972.

⁶⁸ Videti na pr. O. Blagojević: „*Ekonomska misao u Srbiji do drugog svetskog rata*”, Beograd, 1980., O. Blagojević: „*Ekonomska misao Svetozara Markovića*”, Beograd, 1975., L. Pejić: „*Jugoslovenski merkantilisti*”, 1979.

⁶⁹ Tako na pr. više skupova o ekonomskoj misli Dimitrija Tucovića, Svetozara Markovića, Radovana Dragovića, kao i o ekonomskoj misli jugoslovenskih naroda od 15—20 veka u Zagrebu 1980. godine.

⁷⁰ Dr Z. Rakočević: „*Dinar i zlatno-valutni standard*”, Beograd, 1965., str. 118.

novane na njoj. Savremena ekonomska nauka treba, po mišljenju prof. Šoškića, da se formira na osnovama marksističke ekonomske analize i uz istovremeno korišćenje svih doprinosa ekonomskoj nauci koji imaju naučnu vrednost. Ovde je, međutim, neophodno da sva teorijska rešenja prođu kroz analitičku proveru marksističkih pisaca, a mogućnost proširenja domena marksističke ekonomske analize i na one oblasti koja ona do sada nije razrađivala postoji i neophodna je radi vođenja stabilizacione ekonomske politike i to samo pod uslovom da sva nova marksistička rešenja budu zasnovana na Marksovoj ekonomskoj teoriji. Zato se B. Šoškić zalaže za proširenje domena marksističke ekonomske analize na niz nerazrađenih i novonastalih problema, pre svega zaposlenosti, inflacije, inflacije troškova, stabilizacije i opšteg nivoa cena, ponude i tražnje, tržišta, konkurencije i pojedinačnih cena. Sve to zahteva kritičku analizu doprinosa vanmarksističkih pisaca uz korišćenje istog onakvog metoda, kojim se služio Marks u svojim „*Teorijama o višku vrednosti*” u odnosu na njenu prethodnu i savremenu ekonomsku misao.⁷¹

Pošto se založio za proširenje domena savremene marksističke ekonomske analize na problematiku sistema mera ekonomske politike u jugoslovenskoj socijalističkoj samoupravnoj privredi, Šoškić detaljno analizira probleme makro-ekonomske analize i anticiklične ekonomske politike, zaposlenosti, nivoa proizvodnje i cena, kao i multiplikatora, akceleratora i drugih instrumenata savremene makro-ekonomske analize, ističući da se ekonomska politika mora zasnovati na naučno-fundiranoj makro-ekonomskoj analizi.⁷²

Po mišljenju Šoškića, koje je šezdesetih godina bilo usamljeno, a danas je javno ili prećutno prihvaćeno od većine naših ekonomista, neophodnost stabilizacione politike postavlja se kao uslov za suzbijanje inflacije i rešavanje problema nezaposlenosti. Naročito je složena borba protiv inflacije troškova, koja treba istovremeno da reši problem inflacije, zaposlenosti, raspodele, akumulacije, investicija, štednje i potrošnje, da bi privreda mogla da se razvija u uslovima pune zaposlenosti i stabilnih cena.⁷³ Potreba naučno-fundirane makro-ekonomske analize i stabilizacione politike došla je naročito do izražaja u dokumentu „*Polazne osnove dugoročnog programa ekonomske stabilizacije*”⁷⁴ koji je obuhvatio teorijske i praktične principe ekonomske stabilizacije kod nas zasnovane na ekonomskoj teoriji i kritičkom sagledavanju problema naše ekonomske prakse.

⁷¹ B. Šoškić: „*Proizvodnja, zaposlenost i stabilizacija*”, str. 15.

⁷² Isto, str. 21—22, i B. Šoškić: „*Ekonomska misao i ekonomska politika*”, str. 169.

⁷³ Isto, str. 191.

⁷⁴ Savezni društveni savet za pitanja društvenog uređenja, Savezni društveni savet za privredni razvoj i ekonomsku politiku, Komisija za probleme ekonomske stabilizacije: „*Polazne osnove dugoročnog programa ekonomske stabilizacije*”, Beograd, „Borba”, 27. 4. 1982., str. 30.

U osnovi mere stabilizacije ekonomske politike moraju u uslovima samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa da obezbede dinamiziranje ukupne proizvodnje i zaposlenosti, povećanje stepena privredne aktivnosti, povećanje stope privrednog rasta i zaposlenosti u uslovima stabilnih cena.⁷⁵ Zbog toga je dugoročni program stabilizacije obuhvatio uslove privređivanja sa stanovišta jačanja materijalne osnove OUR-a i ovladavanja sredstvima društvene reprodukcije od strane radnika; politiku razvoja kao faktor ekonomske stabilizacije; tehnološku i energetska strategiju; strategiju i razvojnu politiku saobraćaja; poljoprivredu i agroindustrijski kompleks; stambenu i komunalnu politiku; malu privredu; društvene delatnosti; regionalni aspekt privrednog razvoja; zaposlenost i zapošljavanje; prilagodavanje privrednog sistema zahtevima stabilizacije; anti-inflacioni program; strategiju ekonomskih odnosa sa inostranstvom i konvertibilnost dinara; dugoročnu socijalnu politiku; društvene pretpostavke dugoročnog programa stabilizacije; mere ekonomske stabilizacije u oblasti pravnog sistema.⁷⁶

Razvoj jugoslovenske ekonomske misli u posleratnom periodu mora se pratiti i kroz analizu razvoja ekonomske nauke kao celine, pre svega kroz razvoj političke ekonomije, kao fundamentalne naučne ekonomske discipline, mada je kada se radi o uvodnim nastavnim predmetima ustvari razvijana disciplina *osnovi političke ekonomije*, dok je kada se radi o novom sistemu ekonomske teorije bolje govoriti o političkoj ekonomiji. Ova disciplina, pored osnovnih teorijskih dilema, koje se odnose na odnos plan-tržište-zakon vrednosti, doživela je intenzivan razvoj kroz studije o političkoj ekonomiji, odnosno ekonomici prelaznog perioda, odnosno socijalizma u pedesetim godinama, do brojnih radova o političkoj ekonomiji, privrednom sistemu i privrednom razvoju (M. Korać, B. Horvat, R. Stojanović, J. Sirotković, A. Bajt, Z. Pjanić, I. Maksimović, H. Hadžimerović, F. Černe, T. Vlaškalić, M. Todorović, H. Kljusev i dr.). Već šezdesetih godina javljaju se radovi koji se bave teorijom, praksom i problemima političke ekonomije u samoupravnom socijalizmu (E. Kardelj, V. Bakarić, M. Korać, B. Horvat, I. Maksimović, Z. Pjanić, A. Bajt, B. Šoškić, R. Stojanović, H. Hadžimerović, J. Sirotković, D. Žarković, R. Davidović, V. Pilić, I. Vrančić, J. Stojanovski, F. Černe, T. Vlaškalić, M. Pavlović i dr.).⁷⁷ Kroz analizu različitih problema, među kojima i društvenog i samoupravnog planiranja, socijalističke robne proizvodnje, raspodele, tržišta i cena, privrednog sistema, ukupne proizvodnje, zaposlenosti i stabilizacije i dr., javlja se potreba za izgradnjom sistema ekonomske teorije socijalizma, kao zadatak ekonomske misli u narednom periodu.⁷⁸

⁷⁵ B. Šoškić: „*Ekonomska misao i ekonomska politika*”, str. 200.

⁷⁶ „*Polazne osnove dugoročnog programa ekonomske stabilizacije*”, str. 2.

⁷⁷ Detaljan popis radova iz ove oblasti dat je u pomenutoj bibliografiji: „*Samoupravljanje u jugoslovenskoj teoriji i praksi*”.

⁷⁸ Videti: L. Pejić: „*Teorijski osnovi principa akceleracije*”, *Ekonomist*, br. 1, 1981.

Već je napomenuto da su brojni značajni ekonomski problemi samoupravnog socijalizma bili predmet radova poznatih jugoslovenski ekonomista i da je njihova razrada imala značajno mesto u konceptualizaciji problema koje treba da obuhvati politička ekonomija samoupravnog socijalizma.⁷⁹ Tako na pr. postoji potreba da se formira novi kategorijalni sistem političke ekonomije samoupravnog socijalizma, koji bi konstituisao novi sistem ekonomske teorije koji treba da odgovori na sva pitanja koja postavlja današnjica i koja su postavili ekonomisti u prošlosti i savremeni pisci. Drugi problem jeste u tome što i dalje egzistira čitav sistem nasleđenih kategorija i zakonitosti o kojima ekonomska teorija treba da se izjasni. Treći skup problema sastoji se u pogledima na mesto, predmet i metod političke ekonomije u samoupravnom socijalizmu o čemu postoje dosta heterogena mišljenja. U raspravama o nizu problema iz sva ova tri i niza drugih domena napravljen je značajan napredak, a brojna rešenja i teorijski uobličena iskustva prakse samoupravnog socijalizma uneta su u udžbenike političke ekonomije. Treba reći da su pisane brojne studije pod naslovom „Politička ekonomija”, „Osnovni (Uvod) u političku ekonomiju” i sl.,⁸⁰ mada su značajni doprinosi dati i u studijama koje su se bavile širim domenima ili delom problematikom osnova političke ekonomije, ili kako je to već pokazano problematikom cena, tržišta, plana, zakona vrednosti, teorije i politike ekonomske stabilizacije i drugim pitanjima, a naročito onim, koja su kao na pr. dohodak i dohodovni odnosi, udruženi rad, raspodela prema radu, raspodela prema rezultatima rada, problematika udruženog rada i organizacija udruženog rada proisticali neposredno iz aktuelne problematike jugoslovenskog samoupravnog privrednog sistema.

Treba reći da je bilo nastojanja da se stvori sistematsko delo o političkoj ekonomiji samoupravnog socijalističkog društva i da se rasprave o ovom domenu i dalje vode.⁸¹ Nema nikakve sumnje da je glavni zadatak ove discipline da sva brojna dostignuća jugoslovenske ekonomske teorije i prakse i doprinose koji su dati, složi u

⁷⁹ Videti: I. Maksimović: „*Politička ekonomija*”, II, Beograd, 1982.

⁸⁰ Od važnijih udžbenika političke ekonomije videti između ostalih: M. Korać i T. Vlaškalić: „*Osnovi političke ekonomije*”, Beograd, 1960., i M. Korać i T. Vlaškalić: „*Politička ekonomija*”, Beograd, 1966., D. Nešić: „*Tečaj političke ekonomije*”, Zagreb, 1953.; A. Bajt: „*Politična ekonomija*”, 1962., I. Maksimović: „*Osnovi političke ekonomije*”, Beograd, 1966., A. Bajt: „*Osnovi ekonomike*”, Ljubljana, 1967., Ž. Bulajić: „*Uvod u političku ekonomiju*”, 1971., I. Lavrač: „*Političnu ekonomija*”, 1971., R. Lang: „*Politička ekonomija*”, Zagreb, 1972., I. Maksimović: „*Politička ekonomija*”, I—II, Beograd, 1980—81. — „*Politička ekonomija*”, Zbornik radova, Beograd, 1976., D. Žarković: „*Ogledi iz političke ekonomije socijalizma*”, Beograd, 1979., Ž. Rakočević: „*Politička ekonomija*”, Beograd, 1978., M. Korać: „*Socijalistički samoupravni način proizvodnje*”, Beograd, I, 1977., II, 1980., M. Pavlović: „*Politička ekonomija i udruženi rad*”, Zagreb, 1979., E. Kardelj: „*Slobodni udruženi rad*”, Beograd, 1978., kao i brojne radove objavljene u časopisima: *Ekonomist*, *Ekonomska misao*, *Socijalizam*, *Ekonomski pregled* i dr.

⁸¹ Jedan od takvih pokušaja čini dr. M. Korać u delu: „*Socijalistički samoupravni način proizvodnje*”, I—III, 1977—82.

jednu jedinstvenu celinu, odnosno novi, homogen sistem ekonomske teorije samoupravnog socijalizma koji bi dao odgovore na sva pitanja koja postavlja današnjica. Samo tako udžbenici političke ekonomije, pod ovim ili drugim naslovima mogu dati veće doprinose razvoju ekonomske misli o samoupravnom socijalizmu.

Takođe je mnogo bilo raspravljano i o problemima konceptualizacije političke ekonomije socijalizma. Organizovano je nekoliko rasprava u kojima su učestvovali poznati jugoslovenski ekonomisti.⁸² Postavljena su brojna pitanja o metodološkim osnovama i kategorijalnom sistemu političke ekonomije socijalizma, kao i o njenoj suštini i karakteru.⁸³ Tako na pr. raspravljalo se o problemu dali je to kritička analiza nekog istorijskog načina proizvodnje ili teorijski sistem koji treba da objasni način privređivanja u nekom društvu (ekonomika) i da li su tu potrebne dve osnovne discipline ili samo jedna. Značajno pitanje o kome je takođe raspravljano bilo je i koji je to osnovni zakon (kategorija) socijalističkog načina proizvodnje i da li socijalizam ima političku ekonomiju u smislu kako je tretirana za kapitalizam, kao opštu doktrinu koja u okviru jednog sistema sadrži povezane kategorije ili ne? Značajno pitanje je bilo i koje su osnovne i polazne kategorije političke ekonomije socijalizma, oblik vlasništva, ekonomski položaj neposrednog proizvođača, zakon i mehanizam raspodele, posebno viška vrednosti, da li su to planske ili tržišne kategorije, kakav oblik treba da dobije normalna odnosno tržišna cena i sl. Takođe je kao fundamentalno pitanje u najnovijim raspravama opet bilo ono o robnom ili razvijenom tržišnom karakteru socijalističke privrede, Marksove vizije formiranja socijalizma i mogućnosti njenog ostvarivanja u Jugoslaviji i u drugim zemljama, Marksovog sistema ekonomske teorije kao osnove za izgradnju političke ekonomije socijalizma, kao i da li se kroz uopštavanje može doći do opšte prihvatljivih i jedinstvenih ekonomskih kategorija u jedinstvenom sistemu političke ekonomije socijalizma.⁸⁴

Treba reći da su u različitim diskusijama došla do izražaja i određena neslaganja. Tako na pr. V. Merhar ističe da politička ekonomija treba da bude kritička analiza socijalističkog produkcionog poretka, da osnovna ekonomska zakonitost, polazeći od Marksa, treba da bude osnovna asocijacija neposrednih proizvođača na osnovu društvene svojine, a politička ekonomija treba da bude kritička, jer kroz asocijaciju neposrednih proizvođača kritički analizira procese društvene reprodukcije.⁸⁵ I. Maksimović ističe da o ovoj problematici

⁸² Jedna od takvih rasprava u okviru okruglog stola „Konceptualna, metodološka i kategorijalna pitanja političke ekonomije socijalizma, kao naučne i nastavne discipline“, (Ekonomist, br. 3, 1982., 15. juni, 1981. god.), u kojoj su učestvovali: I. Maksimović, O. Norčić, V. Merhar, Z. Pjanić, O. Durnjava, B. Soškić, H. Hadžiomerović, V. Pilić, A. Dragičević, D. Čalić, B. Čosić, i dr. U br. 1, časopisa „Pregled“, 1982, A. Dragičević, je dao zatim kritičku analizu različitih pogleda ekonomista u ovoj oblasti.

⁸³ Isto, Ekonomist, br. 3, 1982., str. 167.

⁸⁴ Isto, str. 167—168.

⁸⁵ Isto, str. 176 (Diskusija V. Merhara).

postoje brojna različita gledišta, od onih koja smatraju da se sa novim socijalističkim produkcionim odnosima, ekonomski zakoni ukidaju, preko stavova da se sa socijalističkom privredom ukidaju robne zakonitosti i onih koji ekonomske zakonitosti isključuju iz analize, do shvatanja koja ekonomske zakone smatraju univerzalnim i onih koja ekonomiju dele na „čistu“ ekonomiju samoupravnih odnosa i „primenjenu“ koja se bavi ekonomskom praksom.⁸⁶

Po mišljenju dr A. Dragičevića shvatanja o političkoj ekonomiji kao naučnoj disciplini u jugoslovenskoj ekonomskoj misli mogla su biti podeljena na tri grupe, prvo na onu po kojoj se politička ekonomija poistovećuje sa ekonomikom, drugo gde se politička ekonomija svodi na ekonomsku teoriju i treće gde se politička ekonomija tretira kao ekonomska nauka u celini.⁸⁷ Neki poriču mogućnost postojanja političke ekonomije socijalizma, polazeći od gledišta da socijalizam nije konsistentno društvo,⁸⁸ dok postoje shvatanja da se ona bavi principima privređivanja, pa joj ovo ime i ne odgovara.⁸⁹ Prema drugim shvatanjima ona se bavi ekonomskim zakonitostima,⁹⁰ dok prema trećoj grupi ekonomista ona istražuje zakonitosti u oblasti razvoja društvene proizvodnje i raspodele.⁹¹ Kako ističe A. Dragičević ovo shvatanje je karakteristično i za autore koji reduciraju predmet političke ekonomije na izučavanje robne proizvodnje, što je karakteristično za brojne visokoškolske udžbenike.⁹²

Postoje takođe i brojni prilozi u oblasti metoda političke ekonomije gde su posebno značajni doprinosi A. Bajta, R. Davidovića, V. Pilić, kao i većeg broja drugih ekonomista. U ovom domenu nisu u dovoljnoj meri došle do izražaja kvantitativne metode i njihova primena u oblasti *osnova političke ekonomije*, ili političke ekonomije kao univerzitetskog predmeta i ostaje da se u narednom periodu u ovoj oblasti učine neophodni koraci, kao i u proširivanju domena

⁸⁶ Isto, str. 195—196, (diskusija I. Maksimovića).

⁸⁷ A. Dragičević: „Politička ekonomija i druge ekonomske nauke“, Pregled, br. 1, 1982., str. 60.

⁸⁸ Isto, str. 59.

⁸⁹ Prvo, gledište zastupa dr S. Šuvar (Socijalizam je prelazno društvo, on je i kapitalizam i komunizam, Zbornik: „Marks i savremenost“, sv. 8, 1975). Drugo gledište zastupa F. Černe: „Politička ekonomija kao osnovni teoretski kurs“, Pregled, br. 4, 1972., str. 502.

⁹⁰ D. Nešić: „Politička ekonomija“, 1961, 12. izd., Beograd, 1980, str. 55—59.

⁹¹ Na pr. J. Stanovnik: „Ekonomija i politika“, u zborniku A. Bibić i P. Novosel: „Politička znanost“, Zagreb, 1971, str. 198, cit. po A. Dragičević, cit. čl. str. 60.

⁹² A. Dragičević, cit. članak, str. 60. Od autora koji bi se mogli svrstati u ovu grupu mogu se navesti: A. Žilić-Jurin i S. Jurin: „Politička ekonomija — Principi i zakonitosti robne proizvodnje“, Beograd, 1978.; M. Korać i T. Vlaškalić: „Politička ekonomija — Osnovi teorijske analize kapitalističke i socijalističke robne proizvodnje“, Beograd, 9. izd., 1980.; M. Erić: „Uvod u političku ekonomiju“, Sarajevo, 1976.; V. Pilić, R. Aničić, Lj. Simaković: „Marksov metod ekonomske analize“, u zborniku S. Jurin: „Privredni sistem Jugoslavije“, M. Samardžija: „Politička ekonomija“; M. Perovića: „Politička ekonomija“, S. Mezeija i dr.: „Osnove Marksove ekonomske teorije“; kao i u drugim radovima.

političke ekonomije kao univerzitetske discipline na brojne savremene probleme koji su postali aktuelni u poslednjim decenijama.⁹³

U tom smislu veoma su značajna i izučavanja i kritička preispitivanja savremene ekonomske misli, posebno one o socijalizmu. Poslednjih godina objavljen je veći broj knjiga i publikacija koje se bave ovom problematikom. Posebno zanimljivi su zbornici koji se bave kritičkim preispitivanjem savremene ekonomske misli kao na pr. „Rikardo—Marks—Lenjin i savremena ekonomska misao“,⁹⁴ „Savremena ekonomska misao o socijalizmu“,⁹⁵ „Dvesta godina ekonomske nauke“,⁹⁶ kao i serija knjiga u okviru marksističke biblioteke „Privrednog savetnika“.⁹⁷ Veoma značajna metodološka studija u oblasti političke ekonomije i Marksovog metoda ekonomske analize je i jedna od novih studija prof. V. Pilić: „Marksov metod ekonomske analize“⁹⁸ koja se bavi analizom Marksovih koncepcija i metodologije u sva četiri toma „Kapitala“ (uključujući i „Teoriju o višku vrednosti“) i u kojoj autor razvija posebno analizu nastanka Marksovog metoda i istoriju analize kapitala.

U oblasti političke ekonomije socijalizma postoji takođe jedan broj studija koje nastoje da posebno razmatraju ovu problematiku. Pored navedene sistematske studije prof. Koraća ovi problemi delimično su obrađeni u udžbeniku „Politička ekonomija“, od M. Koraća i T. Vlaškalića,⁹⁹ u brojnim radovima E. Kardelja, u monografiji M. Pavlovića „Politička ekonomija i udruženi rad“ kao i u velikom broju članaka i manjih studija, odnosno knjiga.¹⁰⁰

⁹³ Za ovo se zalaže B. Šoškić u brojnim radovima, kao i V. Pilić: „Savremeni problemi političke ekonomije — metodološki aspekti“, Beograd, 1973.

⁹⁴ Titograd, 1980, I—II, Zbornik radova sa naučnog skupa posvećenog jubilejima Marksa, Rikarda i Lenjina, redaktor Akademik dr B. Šoškić.

⁹⁵ Beograd, 1982, red. prof. dr Z. Pjanić.

⁹⁶ Zbornik radova povodom 200-godišnjice Smitovog „Bogatstva naroda“, Beograd, 1978, red. akademik dr B. Šoškić.

⁹⁷ Urednik biblioteke je bila prof. dr V. Pilić, a redaktor sva tri zbornika („Problemi i kretanja u savremenoj ekonomskoj nauci“, 1977, „Savremena ekonomska teorija i politika stabilizacije“, 1978, „Pogledi savremenih ekonomista“, 1979.), akademik dr B. Šoškić.

⁹⁸ Beograd, Naučna knjiga, 1982, str. XII+355.

⁹⁹ Beograd, 5. izd., 1975, str. 516+3/.

¹⁰⁰ Videti pored ostalog: Josip Broz Tito: „Izbor iz djela“, I—V, Sarajevo, 1977., „Politička ekonomija socijalizma“, Zagreb, Informator, 1976, str. 340.; Horvat, B.: „The Political Economy of Socialism: A Marxist Social Theory“, M. Robertson, 1982, pp. 671.; D. Žarković: „Ogled iz političke ekonomije socijalizma“, Beograd, 1979, str. 163.; I. Maksimović: „Politička ekonomija. Uvod u socijalistički način proizvodnje“, II., Beograd, 1981., str. 236.; V. Bakarić: „Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija“, Informator, Zagreb, I—III; Z. Rakočević: „Politička ekonomija“, Beograd, 1978.; E. Kardelj: „Slobodni udruženi rad“, Radnička štampa, Beograd, 1978., E. Kardelj: „Privredne snage društvene svojine u socijalističkoj savremenoj praksi“, Beograd, 1976.; kao i niz članaka i radova objavljenih u našim najpoznatijim časopisima, a naročito: „Economistu“, „Socijalizmu“, „Ekonomske misli“, „Ekonomskom pregledu“, „Našim temama“, „Pregledu“, „Ekonomske reviji“, „Ekonomske politici“, „Stopanskom pregledu“, kao i u „Ekonomskom leksikonu“ i „Enciklopediji političke ekonomije“ u izd. Savremene administracije iz Beograda.

Nema nikakve sumnje da se u ovoj oblasti mogu utvrditi brojni doprinosi i pokušaji jugoslovenskih ekonomista i da razvoj ove discipline predstavlja pretpostavku razvoja ekonomske misli o samoupravljanju uopšte. Takođe i razvoj drugih disciplina i njihovi doprinosi imaju veliki značaj za dalji razvoj političke ekonomije socijalizma.

Iz opštih rasprava metodološkog i teorijskog karaktera o problemima političke ekonomije socijalizma proizašao je i veći broj radova koji se bavi problemima mehanizama samoupravnog povezivanja udruženog rada, društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima o različitim pitanjima privrednog života kao što su dohodak, raspodela, proizvodnja, sirovine, cene, udruživanje sredstava, tehnološka povezanost i sl., kao što je i sam problem udruženog rada uopšte. Analiza ovih problema na bazi ekonomske teorije samoupravljanja obuhvatila je još i neka fundamentalna pitanja kao što su društvena svojina (R. Lukić, N. Pašić, J. Đorđević, Ž. Rakočević, D. Dragišić, I. Lavrač, E. Kardelj, M. Korać, I. Maksimović, T. Vlaškalić i dr.), dok o opštim problemima udruženog rada pišu: R. Albreht, L. Geršković, D. Dragišić, V. Bakarić, Ž. Rakočević, M. Dautović, Lj. Marković, Ž. Kostić, M. Pavlović, E. Kardelj i drugi. Posebno se razmatrao problem dohotka i njegovog sticanja i raspodele, kao i o problemu udruživanja rada i sredstava (A. Roman, M. Špiljak, M. Korać, T. Vlaškalić, V. Rašković, S. Krajger, J. Županov, A. Vacić i dr.).

Sve ovo pokazuje da su aktuelni ekonomski problemi našli svoje mesto i u pojedinačnim radovima i u opštim studijama iz domena političke ekonomije i da je teorijska literatura u ovoj oblasti, ocenjeno sa stanovišta razvoja ekonomske misli bila izuzetno bogata, iako se ne može reći da su nastala sistematska i sveobuhvatna dela koja bi pokrila čitavu ovu problematiku.

Potreba sagledavanja i praćenja privrednih kretanja uticala je i na razvoj niza novih kvantitativnih disciplina: statistike, matematike za ekonomiste, ekonometrije, kibernetike, društvenog računovodstva, kao i finansijske i aktuarske matematike.

Razvoj matematičkih metoda i modela u oblasti ekonomske nauke kod nas je počeo negde pre oko 20 godina. Početkom šezdesetih godina pojavili su se prvi radovi iz ovog domena posebno u vezi funkcija ponude i tražnje, modela dinamičke analize, zaliha i zamene, uslova optimalnosti i dr. Korišćena je klasična matematička aparatura, povezana sa diferencijalnim i integralnim računom i diferencijalnim jednačinama. Kasnija istraživanja bave se još i međusektorskom, odnosno input-output analizom, linearnim i nelinearnim programiranjem, teorijom igara, operacionim istraživanjima, obilno je korišćena linearna algebra, vektorska i matricna analiza. Izučavanje matematičkih metoda i modela omogućilo je kao i razvoj drugih pomenutih matematičkih disciplina omogućavao je rešavanje niza složenih eko-

nomskih i privrednih problema i istovremeno je pružio solidnu osnovu za dalji napredak ove oblasti.¹⁰¹

Pored ostalih treba pomenuti dr Alojza Vadnala iz Ljubljane koji je među prvima kod nas počeo primenu matematičkih metoda u ekonomiji i analizu na bazi linearnog programiranja i operacionih istraživanja.¹⁰² Dr Ljubomir Martić iz Zagreba posebno se bavio problematikom linearnog i nelinearnog programiranja, operacionim istraživanjima i razvojem teorije matematičkih modela i metoda uopšte,¹⁰³ dok je dr Dragiša Stojanović, sa Ekonomskog fakulteta u Beogradu naročito veliki doprinos dao u oblasti operacionih istraživanja i matrica rasta, pri čemu je definisao matricu rasta i dinamičke sisteme zasnovane na indirektnim stopama rasta.¹⁰⁴ Dr Tomislav Zečević napisao je veći broj radova iz teorijske statistike i operacionih istraživanja, naročito teorije uzoraka i stohastičkih procesa¹⁰⁵, a prof. dr Branislav Ivanović veći broj radova iz oblasti teorijske statistike,¹⁰⁶ dok je dr Jovan Petrić poseban doprinos dao u oblasti mrežnog programiranja.¹⁰⁷

U oblasti ekonomske statistike treba spomenuti doprinose dr Save Obradovića,¹⁰⁸ dr Gojka Grđića,¹⁰⁹ dr Radmile Njegić,¹¹⁰ dr Branka Horvata,¹¹¹ dok su se primenom matematike u ekonomskim istraživanjima bavili posebno još dr Vidosav Tričković, dr Ljubomir Madžar, dr Marijan Korošić, dr Ivo Vinski i brojni drugi autora.¹¹² Takođe treba spomenuti doprinos dr Gojka Grđića teorijskim i aplikativnim aspektima problematike narodno-privrednih bilansa,¹¹³ zatim u oblasti finansijske i aktuarske matematike rad dr Vidoja Veselinovića, dr Rajka Ralevića i drugih.

¹⁰¹ Pored ostalih radova autor je imao za ovaj deo na raspolaganju rukopis dr D. Stojanovića: „Razvoj teorija o matematičkim metodima u ekonomiji“, (3 str.), koji je za ovaj rad u velikoj meri korišćen.

¹⁰² A. Vadnal: „Gospodarska matematika“, DZS, Ljubljana, 1963., str. 247., i A. Vadnal: „Primena matematičkih metoda u ekonomiji“, Informator, Zagreb, 1980., str. 511.

¹⁰³ Dr Lj. Martić: „Matematičke metode za ekonomske analize“, I–II, Zagreb, i Dr Lj. Martić: „Nelinearno programiranje“, Informator, Zagreb, 1973., str. 141.

¹⁰⁴ Dr D. Ivanović: „Matematičke metode u ekonomiji preduzeća“, Rad, Beograd, 1968., str. 345., i „Teorijski aspekti matrica rasta“ Beograd, 1968., Savremena administracija, str. 118.

¹⁰⁵ Videti: dr T. Zečević: „Operaciona istraživanja“, Beograd, 1974., str. 196. kao i drugi.

¹⁰⁶ Dr B. Ivanović: „Teorijska statistika“, mimm., Beograd, 1962.

¹⁰⁷ Dr J. Petrić: „Operaciona istraživanja“, Beograd, 1972., str. 316.

¹⁰⁸ Videti: Dr S. Obradović: „Osnovi statističke analize“, koautor, Beograd, 1954.

¹⁰⁹ Dr G. Grđić: „Osnovi ekonomske statistike“, Beograd, 1954.

¹¹⁰ Dr R. Njegić, koautor: „Statistika za ekonomiste“, Beograd, 1976. Takođe se javila jedna grupa mladih statističara od kojih se očekuje mnogo u narednom periodu.

¹¹¹ Videti: B. Horvat „Medusektorska analiza“, Beograd, 1962.

¹¹² Videti: Lj. Madžar: „Optimizacija u teoriji proizvodnje i privrednog rasta“, Beograd, 1973.; V. Tričković: „Teorijski modeli i metodi istraživanja tržišta“, Beograd, 1975.; M. Korošić: „Antiinflaciona politika“, Beograd, 1980., i dr.

¹¹³ Videti Dr G. Grđić: „Makro-ekonomski bilansi“, Beograd, 1972.

Na kraju treba reći da je u oblasti različitih metodoloških i posebno kvantitativnih ili teorijsko-kritičkih doprinosa razvoju ekonomske misli o samoupravljanju posebno mesto dobila i problematika analize različitih ekonomskih teorija o socijalizmu, odnosno ekonomske misli o socijalizmu u različitim zemljama. U ovoj oblasti svoje radove objavili su dr Ivan Maksimović, dr Živojin Rakočević, dr Stojan Jankov, dr Dragoje Žarković, dr Branislav Šoškić, i dr Ivan Stojanović, a posebno mesto u ovim raspravama zauzimaju pomenuti zbornici radova o savremenoj ekonomskoj misli.¹¹⁴

VI

Pored opštih i metodoloških disciplina, potrebe razvoja samoupravnog socijalističkog društveno-ekonomskog sistema uticale su na razvoj većeg broja izuzetno značajnih naučnih disciplina i čitavih oblasti za potrebe samoupravnog socijalističkog društveno-ekonomskog razvoja. Između ostalih naučnih disciplina treba spomenuti teoriju i politiku privrednog razvoja, monetarno-kreditnu i fiskalnu politiku, politiku zaposlenosti, međunarodne ekonomske odnose, granske ekonomije, teoriju i politiku regionalnog razvoja, demografiju, bankarstvo, a posebno mesto svakako ima ekonomika Jugoslavije kao sveobuhvatna ekonomska disciplina. Značajno mesto takođe imala je i analiza uporednih privrednih sistema, privrednog sistema i planiranja, zatim u oblasti mikro-ekonomije istraživanja tržišta, marketinga, računovodstva, knjigovodstva i analize bilansa i drugi problemi.

U oblasti teorije i politike privrednog razvoja treba posebno istaći doprinos prof. dr Radmile Stojanović, koja ovu problematiku analizira u većem broju svojih radova i knjiga. Već u svojoj studiji „*Teorija privrednog razvoja u socijalizmu*“¹¹⁵ prof. Stojanović bavi se nizom značajnih problema u oblasti privrednog razvoja, a naročito u odnosu na ekonomsku problematiku u Jugoslaviji. Sa stanovišta teorije velikih ekonomskih sistema o ovoj problematici ona piše studije: „*Veliki ekonomski sistemi*“,¹¹⁶ „*Optimalna strategija privrednog razvoja (na primeru male socijalističke zemlje)*“,¹¹⁷ „*Planiranje u samoupravnom društvu*“,¹¹⁸ i „*Upravljanje privrednim razvojem u samoupravnom društvu*“,¹¹⁹ pri čemu posebnu pažnju posvećuje izboru strategija razvoja, planiranja razvoja i upravljanja razvoja, čime daje aktivistički pristup društveno-ekonomskom razvoju u uslovima samoupravnog socijalizma. Naročito značajno mesto u ovakvom pristupu ima, po mišljenju prof. Stojanovića, problematika akumulacije,

¹¹⁴ Videti fus-note: 94, 95 i 97.

¹¹⁵ Beograd, 1963.

¹¹⁶ Beograd, Savremena administracija i IEI, 1970.

¹¹⁷ Beograd, Savremena administracija i IEI, 1973.

¹¹⁸ Beograd, Savremena administracija i IEI, 1978.

¹¹⁹ Beograd, Savremena administracija i IEI, 1980.

kao i način funkcionisanja jugoslovenske privrede uopšte.¹²⁰ Zajedno sa prof. dr Nikolom Čočeljićem, prof. Stojanović je objavila i studiju „Teorija investicionih ciklusa u socijalističkoj privredi“,¹²¹ u kojoj je razmatran uticaj tehničkog progressa kao dinamičkog faktora privrednog razvoja na razvoj i funkcionisanje privrede u celini, posebno na bazi empirijskih podataka za SSSR, ČSSR, Jugoslaviju i Poljsku, pri čemu se investicioni ciklusi objašnjavaju neravnomernošću tehničkog progressa u javljanju i primeni, uz poštovanje niza drugih kompleksnih činilaca koji utiču na njihovu pojavu.

Problematicom privrednog razvoja bavio se i prof. dr Jakov Sirotković i prof. dr V. Stipetić („*Ekonomika Jugoslavije*“, I—II), kao i prof. dr N. Čobeljić („*Politika i metodi privrednog razvoja Jugoslavije*“,¹²² i „*Privreda Jugoslavije*“, I—II)¹²³, dr Kosta Mihailović¹²⁴, zatim A. Bajt,¹²⁵ N. Kljusev, Lj. Madžar, D. Marsenić, B. Šefer, kao i veći broj drugih autora.

Potrebe privrednog razvoja i privrednog sistema uticale su i na pojavu jedne specifično jugoslovenske ekonomske discipline koja je dobila naziv „*Ekonomika Jugoslavije*“. U ovoj oblasti ogledao se veći broj autora. Pored pomenutih radova J. Sirotkovića, V. Stipetića, K. Mihajlovića, N. Čobeljića i drugih autora treba posebno istaći i rad dr Dragutina Marsenića, koji u svojoj novoj studiji „*Ekonomska struktura i privredni rast Jugoslavije*“¹²⁶ daje pokušaj celovitog pogleda na razvojne tokove i institucionalne uslove jugoslovenske privrede, uključujući dakle i privredni sistem i ekonomsku politiku, kao i na trajne trendove i tendencije u razvoju proizvodnih snaga, proizvodnje i produkcionih odnosa. U ovoj oblasti posebno treba istaći doprinos dr N. Čobeljića koji u studiji „*Privreda Jugoslavije*“ analizira niz oblasti i problema jugoslovenske privrede, posebno njen rast, funkcionisanje, a zatim raspodelu nacionalnog dohotka, investicije, potrošnju, regionalni razvoj, unutrašnje i spoljnje tržište i ukazuje na njene mogućnosti i perspektive.

Potrebe analize problema jugoslovenske privrede nametnule su i razvoj nekoliko značajnih naučnih disciplina. Jedna od ovih oblasti bila je svakako privredna istorija u kojoj svoje radove pišu dr Mijo Mirković¹²⁷ i dr Nikola Vučo,¹²⁸ a druga demografija u kojoj značajne

¹²⁰ Prof. Stojanović priprema novu studiju o upravljanju akumulacijom. O funkcionisanju jugoslovenske privrede videti: „*The Functioning of the Yugoslav Economy*“, red. prof. dr R. Stojanović, Njujork, 1982.

¹²¹ Beograd, IEI, 1966.

¹²² Beograd, 1959.

¹²³ Zagreb, Informator, I, 1973., II, 1975.

¹²⁴ Videti: „*Ekonomska stvarnost Jugoslavije*“, 1981., str. 271.

¹²⁵ Videti posebno serije njegovih radova u izd. Ekonomskog instituta Pravnog fakulteta u Ljubljani.

¹²⁶ Beograd, 1981., str. 544.

¹²⁷ Videti: „*Ekonomska istorija Jugoslavije*“, Zagreb, 1968.

¹²⁸ Videti: „*Ekonomska istorija sveta*“, Beograd, 1977.

studije pišu dr Miloš Macura,¹²⁹ dr Dušan Breznik i drugi.¹³⁰ U poslednje vreme nameće se i potreba pisanja novije privredne istorije Jugoslavije i analize dosadašnjih iskustava privrednog razvoja, radi potreba budućih perspektiva.¹³¹

Posebno mesto imale su i granske ekonomike. U oblasti analize problematike industrije treba spomenuti radove dr Dimitrija Mišića¹³², dr Dušan Čalić,¹³³ dr Rudolf Bićanić,¹³⁴ dr Branko Horvat¹³⁵ i veći broj drugih autora. U svim ovim radovima do izražaja je došao koncept orijentacije na industrijalizaciju zemlje za koji se u svim radovima zalaže još Boris Kidrič i koji je zadržan i u „*Polaznim osnovama dugoročnog programa ekonomske stabilizacije*“.¹³⁶ Treba, međutim, reći da u raznim radovima iz ove oblasti nije dovoljno bilo razjašnjeno pitanje veličine kapaciteta, izbora lokacija, dupliranja kapaciteta i niz drugih pitanja, koja predstavljaju aktuelne probleme jugoslovenske privrede, dok su bile jasno istaknute prioritete oblasti razvoja: građevinarstvo, poljoprivreda, mašinogradnja, elektroenergetika i obojena metalurgija.¹³⁷

U domenu ekonomike poljoprivrede i njenog razvoja značajni su radovi pre svega dr Vladimira Stipetića, koji sa svojim brojnim radovima spada u onaj mali broj autora, koji su na vreme i na pravi način ukazali na značaj razvoja poljoprivrede¹³⁸ i posebno proizvodnje hrane¹³⁹ kao i na niz drugih značajnih pitanja u ovoj oblasti.¹⁴⁰ U ovoj oblasti značajni su radovi dr Mihaila Vučkovića, naročito iz oblasti zadrugarstva i kooperacije¹⁴¹, kao i dr Dragoljuba Simonovića, dr Svetolika Popovića, dr Petra Markovića i drugih autora.

Brojni radovi objavljeni su i u oblasti drugih granskih ekonomika, koje su doživele značajan razvoj naročito od sredine šezdesetih godina. Tako je sve veće uključivanje zemlje u međunarodnu podelu

¹²⁹ Videti: „*Stanovništvo i radna snaga kao činioci privrednog razvoja Jugoslavije*“, Beograd, 1958.

¹³⁰ U ovoj oblasti svoje priloge daju još dr T. Mulina, dr D. Mladenović, kao i mnogi drugi.

¹³¹ O tome videti: B. Horvat: „*Privredni sistem i ekonomska politika Jugoslavije*“, Beograd, 1970.

¹³² Videti: „*Ekonomika industrije Jugoslavije*“, Beograd, 1962.

¹³³ Dr D. Čalić: „*Industrijalizacija FNRJ*“, Zagreb, Naprijed, 1963.

¹³⁴ Dr R. Bićanić: *Economic Policy in Socialist Yugoslavia*, 1973. Cambridge.

¹³⁵ Videti na pr.: B. Horvat: „*Privredni ciklusi u Jugoslaviji*“, 1969.

¹³⁶ Izd. Borba, Beograd, 27. IV 1982. godine, str. 24—26.

¹³⁷ Iz oblasti analize i planiranja investicija videti: Dr M. Sekulić i dr D. Vojnić: „*Uvod u analizu i planiranje investicija*“, 1980., i dr D. Vojnić: „*Investicije i društvena reprodukcija*“, 1978.

¹³⁸ Videti: „*Poljoprivreda i privredni razvoj*“, 1969. godine.

¹³⁹ Videti: Dr V. Stipetić: „*Prijeti li glad*“, Zagreb, 1976.

¹⁴⁰ Videti još: Dr V. Stipetić: „*Jugoslovensko tržište poljoprivrednih proizvoda*“ 1960.; „*Poljoprivreda u vanjskoj trgovini Jugoslavije 1953—1977.*“, 1977., i niz drugih radova.

¹⁴¹ Videti: dr M. Vučković: „*Zadrugarstvo*“, 1947., „*Evolucija zemljoradničkog zadrugarstva u SFRJ*“, 1965., „*Ekonomika poljoprivrede sa zadrugarstvom*“, (koautor M. Radić), 1973., i dr.

rada povećava interes za izučavanjem problema međunarodnih ekonomskih odnosa, a u poslednje vreme razvija se posebno analiza i teorija novog međunarodnog ekonomskog poretka uz istovremeno ukazivanje na krizu građanske ekonomske teorije o međunarodnom ekonomskom poretku i ekonomskim odnosima.¹⁴² U ovoj oblasti ističu se posebno radovi dr Ljubiše Adamovića, koji razmatra različite teorije međunarodnih ekonomskih odnosa i daje njihovu teorijsku ocenu¹⁴³, kao i analizu međunarodnih ekonomskih odnosa uopšte. Posebnu pažnju posvećuje problematici spoljne trgovine i njenog odnosa sa privrednim razvojem posmatranog kompleksno uz poštovanje ostalih faktora razvoja.¹⁴⁴

U ovoj oblasti značajne priloge daje i dr Sava Obradović,¹⁴⁵ dr Ivo Fabinc,¹⁴⁶ dr Žarko Mrkušić,¹⁴⁷ dr Dušan Čalić,¹⁴⁸ dr Vladimir Pertot,¹⁴⁹ prof. Marijan Hubeni,¹⁵⁰ dr Rikard Štajner, dr Janez Stanovnik, dr Aleksandar Grličkov, dr Oskar Kovač, dr Mladen Kovačević, dr Bogdan Ilić i drugi.¹⁵¹ Treba posebno istaći da je jugoslovenska ekonomska misao poseban doprinos dala razvoju problematike novog međunarodnog ekonomskog poretka i njegovoj operacionalizaciji i u poslednje vreme analizi međunarodnog finansiranja ekonomskog razvoja, gde je bila nosilac dva velika naučna skupa međunarodnog karaktera u ovoj oblasti.¹⁵² Od posebnog je značaja i doprinos dat u ovoj oblasti u okviru „Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije”, u kome se analiziraju sadašnje stanje ekonomskih od-

¹⁴² Videti: Lj. Adamović: „Križa građanske doktrine međunarodne podela rada“, Zbornik: „Problemi i kretanja u savremenoj ekonomskoj nauci“, i „Raskorak između građanskih teorija i realnih kretanja u svetskoj privredi“, Zbornik: „Rikardo—Marks—Lenjin i savremena ekonomska misao“.

¹⁴³ Lj. Adamović: „Teorija međunarodne trgovine“, Beograd, 1974.

¹⁴⁴ Lj. Adamović: „Međunarodni ekonomski odnosi“, Beograd, 1974.

¹⁴⁵ Videti: Dr S. Obradović: „Odnosi razmene i privredni razvoj“, Beograd, IEI i Naučna knjiga, 1966.; „Uvod u analizu spoljne trgovine“, Beograd, 1962.; „Organizacija i tehnika spoljne trgovine“, Zagreb, 1966., i dr.

¹⁴⁶ Videti: dr I. Fabinc: „Zaštitna politika o međunarodnim ekonomskim odnosima“, Zagreb, 1970.

¹⁴⁷ Videti: Ž. Mrkušić: „Međunarodna trgovina i trgovinska politika“, Beograd, 1965., „Sistem spoljne trgovine Jugoslavije“, Beograd, 1961.

¹⁴⁸ D. Čalić: „Borba za novi međunarodni ekonomski poredak u suvremenim uvjetima“, Zagreb, 1978.; redaktor, sa dr Aleksandrom Grličkovom i dr Jože Vilfanom: „Međunarodni ekonomski odnosi“, Zagreb, 1973.

¹⁴⁹ Dr V. Pertot: „Ekonomika međunarodne razmjene Jugoslavije“, Zagreb, 1971.; „Ekonomika međunarodne razmjene u uslovima intervencionizma“

¹⁵⁰ Videti: Dr M. Hubeni: „Novi odnosi ekonomskih snaga posle drugog svetskog rata“, 1952., i dr.

¹⁵¹ Videti dr R. Štajner: „Križa“, 1978., i dr., O. Kovač: „Spoljnoekonomska ravnoteža i privredni rast — problemi i iskustva Jugoslavije“, Beograd, 1971., A. Grličkov: „Jugoslavija i svetska privreda“, Beograd, 1977., M. Kovačević: „Konkurentnost i faktori konkurentnosti jugoslovenskog izvoza“, 1973., dr B. Ilić: „Zakon vrednosti u uslovima ekonomske integracije socijalističkih zemalja“ Beograd, 1977.

¹⁵² U ovoj oblasti videti radove dr Lj. Adamovića, dr J. Stanovnika, dr O. Kovača i dr., kao i zbornik: „International Financing of Economic Development“, Beograd, 1982.

nosa Jugoslavije sa inostranstvom, kao i pravci za rešavanje sadašnjih teškoća.¹⁵³

Poseban doprinos u oblasti monetarne teorije i politike daje dr Milutin Ćirović u većem broju studija¹⁵⁴, koji se zalaže za celovitu analizu monetarne problematike posebno monetarno-kreditnog sistema i monetarne politike i ističe njihovo mesto u okvirima stabilizacione politike u našoj privredi.¹⁵⁵ Prof. Ćirović se u svojim radovima posebno založio za novi sistem finansiranja proširene društvene reprodukcije kroz tzv. „programiranu akumulaciju”, gde su u okviru kreditno-monetarnog sistema posebno važni ekonomski mehanizmi udruživanja akumulacije samoupravne privrede. Značajan doprinos on je takođe dao analizi sistema poslovnih banaka, i monetarnih agregata, kao i mehanizmima kreditnog i monetarnog regulisanja.

Naročito važan doprinos on je takođe dao analizi problematike ekonomske stabilizacije, naročito kroz „Antiinflacioni program”, koji je našao svoje mesto u okviru „Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije”, koji je pripremljen za rešavanje nastalih teškoća jugoslovenske privrede. Prof. Ćirović je takođe ukazao i na mesto koje monetarno-kreditna politika treba da ima u okviru različitih programa i mera stabilizacione ekonomske politike, kao i na opasnosti od naftnih udara, koje je preživela naša i svetska privreda sedamdesetih godina usled više naftnih i drugih inflacionih udara.¹⁵⁶ Značajan doprinos monetarno-kreditnoj teoriji i politici daje i dr Ivo Perišin, koji u više radova¹⁵⁷ analizira probleme i rezultate monetarno-kreditne politike i podvlači da su oni bili prouzrokovani potrebama privrednog razvoja, ali da je došlo vreme da dođe do radikalnih promena i reformi monetarno-kreditnog sistema, za šta podlogu daju stečena znanja i iskustva,¹⁵⁸ pri čemu posebnu pažnju posvećuje kritičkom preispitivanju monetarno-kreditnog sistema i problemu monetizacije i demonetizacije.¹⁵⁹

U ovoj oblasti ogledao se jedan značajan broj autora među kojima treba pomenuti pre svega prof. dr Miloša Vučkovića sa pionirskim radovima u ovoj oblasti,¹⁶⁰ zatim K. Gligorova, prof. dr Ksentea Bo-

¹⁵³ Videti: „Elementi politike i sistema ekonomskih odnosa s inostranstvom“, Dokumenti komisije saveznih društvenih saveta za probleme ekonomske stabilizacije, Beograd 1982., str. 139—190.

¹⁵⁴ Videti: M. Ćirović: „Monetarno-kreditni sistem“, 1980.; „Teorija uravnoteženja platnog bilansa“, 1980.; „Novac i stabilizacija“, 1982., i dr.

¹⁵⁵ M. Ćirović: „Koncepti inflacije i stabilizacione politike“, Ekonomist, br. 1—2, 1967.

¹⁵⁶ Videti: „Antiinflacioni program. Dokumenti komisije saveznih društvenih saveta...“, str. 67—112.

¹⁵⁷ „Monetarno-kreditna politika“, Zagreb, 1968.; „Novac, kredit i bankarstvo u sistemu samoupravljanja“, Zagreb, 1975., „Novac, monetarni sistem i udruženi rad“, 1978., i dr.

¹⁵⁸ Videti zbornik: „The Functioning of the Yugoslav Economy“.

¹⁵⁹ U ovom domenu treba spomenuti i rad dr S. Jovića: „Inflacija u Jugoslaviji“, Beograd, 1976.

¹⁶⁰ „Kreditni sistem FNRJ“, 1957., „Savremeni problemi monetarne teorije i politike“, 1961., „Kreditni sistem Jugoslavije“, 1962., „Kreditno-bankarski sis-

gojeva, dr Nikolu Miljanića, dr Dimitrija Dimitrijevića, dr Asima Stranjaka, dr Davora Savina i druge.¹⁶¹ S obzirom na značaj, koji je monetarno-kreditna oblast imala u okviru ekonomske politike Jugoslavije, ova oblast je bila više predmet rasprave i zato su u okviru nje dati brojni važni doprinosi ulozi monetarno-kreditnog sistema u oblasti samoupravljanja. Posebno mesto u okviru ove problematike dobila je i oblast bankarskog sistema, gde pored pomenutih pisaca, a naročito prof. M. Vučkovića, treba spomenuti i radove Branka Čolanovića, N. Miljanića, kao i drugih.¹⁶²

Posebno značajan domen izučavanja bila je takođe i finansijska teorija i politika, a posebno fiskalna problematika. U ovoj oblasti svoje radove pišu prof. dr Ksente Bogojev, prof. dr Aleksandar Perić, prof. dr Jovan Lovčević, dr Vasil Grivčev i drugi autori.¹⁶³ Ova oblast zahtevala je u mnogim oblastima potpuno novi pristup različitim problemima u oblasti finansiranja opšte i zajedničke potrošnje u skladu sa razvojem samoupravnog društvenog i posebno privrednog sistema. Zbog toga autori u ovoj oblasti ističu problem društvenih finansija, umesto javnih kao u zapadnoj, ili državnih kao u literaturi nekih drugih zemalja. Posebno mesto dobijaju u oblasti društvenih prihoda doprinosi, zatim institucije za finansiranje opšte i zajedničke potrošnje; slobodna razmena rada i niz drugih, potpuno novih problema koji se javljaju u oblasti finansijske teorije i politike. Takođe važno mesto zauzimaju i problemi međunarodnog finansiranja razvoja i razvoj teorije društvenih finansija u samoupravnom sistemu gde posebne doprinose daju dr K. Bogojev i dr A. Perić.¹⁶⁴

Još jedan važan domen istraživanja, koji dobija specifična obeležja predstavlja oblast analize uporednih ili komparativnih privrednih sistema. U ovom domenu analiziraju se sa aspekta ekonomske teorije i prakse samoupravnog socijalističkog privrednog sistema, problemi privrednih sistema i privreda kapitalističkih, socijalističkih i zemalja u razvoju koje traže sopstvene puteve razvitka. U ovoj oblasti poseban doprinos daje svojim radovima prof. dr Stojan Jan-
kov¹⁶⁵ posebno u oblasti analize privrednih sistema kapitalističkih

tem", 1968., „*Finansijski sistem Jugoslavije*“, Beograd, I—III, 1963—65., „*Savremeni problemi monetarne teorije i politike*“, 1961., i dr.

¹⁶¹ Videti: N. Miljanić: „*Novac i kredit u procesu društvene reprodukcije*“, Zagreb, 1964.; Dr D. Dimitrijević: „*Monetarna analiza*“, Niš, 1981., A. Stranjak: „*Teorija potrošačkog kredita*“, Zagreb, 1971., i dr.

¹⁶² Videti još o tome: „*Samoupravljanje u jugoslovenskoj teoriji i praksi*“, građa za bibliografiju, II, str. 36 i dalje.

¹⁶³ Videti: dr K. Bogojev: „*Finansijski i kreditni sistem na SFRJ*“, Skopje, 1964.; „*Lokalne finansije Jugoslavije*“, 1964.; „*Fiskalna politika*“, 1964.; A. Perić: „*Finansijska teorija i politika*“, 1976., 5. izd., J. Lovčević: „*Institucije javnih finansija*“, Beograd, 1975.; V. Grivčev: „*Finansije i finansijsko pravo SFRJ*“, 1977., i dr.

¹⁶⁴ Videti poslednja izdanja njihovih radova, kao i članke u časopisima „*Ekonomist*“, „*Finansije*“ i dr. Videti još radove P. Jurkovića: „*Fiskalna politika u ekonomskoj teoriji i praksi*“ (1977.) i dr.

¹⁶⁵ Posebno je važan njegov rad: „*Savremeni privredni sistemi*“, „*Razvijene kapitalističke zemlje*“, Beograd, 1972.

zemalja i SSSR-a, dok se u poslednje vreme privrednim sistemima zemalja u razvoju bavi dr J. Bajec.

U oblasti granskih ekonomika se takođe javlja veći broj različitih radova. Tako u oblasti ekonomike saobraćaja najvažnije radove piše prof. dr Stojan Novaković¹⁶⁶ koji se zalaže za racionalno i efikasno korišćenje mogućnosti i položaja Jugoslavije posebno u evropskim transportnim tokovima, dok se dr Vojislav Kolarić zalaže za racionalnu organizaciju velikih saobraćajnih sistema.¹⁶⁷ U domenu ekonomike trgovine i unutrašnjeg robnog prometa najvažnije radove pišu prof. dr Dragutin Radunović i dr Sava Obradović.¹⁶⁸ Kao posebna oblast, koja je uticala na razvoj niza obrazovnih institucija javlja se i turizam, kao značajna privredna grana. U oblasti ekonomike turizma svoje radove pišu dr Milan Mazi i dr Slobodan Unković.¹⁶⁹ Ubrzani razvoj gradova dovodi do razvoja komunalne, urbane i ekonomike stanovanja i u ovoj oblasti razvija se značajna i nova literatura (D. Stefanović, A. Piha i G. Mihaljević).¹⁷⁰

Ekonomski problemi razvoja zemlje i neujednačenost razvoja pojedinih područja uticali su i na razvoj jedne posebne discipline, regionalnog privrednog razvoja. U ovoj oblasti razvijale su se različite koncepcije, kojima je zajednička ideja da se u domenu ekonomske politike da prednost politici ubrzanog razvoja nerazvijenih republika, socijalističkih autonomnih pokrajina, odnosno regiona i opština. Analiza regionalnih i granskih ekonomskih problema razvijala se naročito kroz jedan poseban vid, koji su negovali naučni i istraživački instituti i razvojni centri, kroz razradu različitih projekata vezanih za privredu kao celinu, regionalne ekonomske probleme, razvoj pojedinih grana ili složenih organizacija udruženog rada. U ovom domenu javlja se takođe veći broj autora, među kojima posebno dr. Kosta Mihajlović, dr Nikola Uzunov, prof. Božidar Gluščević, dr Branko Kubović i dr.¹⁷¹ Zanimljive su takođe i analize problematike životnog standarda stanovništva gde veći broj radova pišu dr Berislav Šefer, dr Kosta Mihajlović i drugi autori.¹⁷²

¹⁶⁶ Videti: S. Novaković: „*Ekonomika saobraćaja*“, 1960, 1975., „*Transport Development Policy in Yugoslavia*“, 1971., i dr.

¹⁶⁷ Videti: Dr V. Kolarić: „*Ekonomika i organizacija saobraćajnih preduzeća*“, 1964., i 1972.

¹⁶⁸ Videti: D. Radunović: „*Trgovinska politika i organizacija unutrašnjeg robnog prometa*“, 1973., „*Ekonomika unutrašnjeg robnog prometa*“, I—II, 1974—6.

¹⁶⁹ Videti: Dr S. Unković: „*Ekonomika turizma*“, Beograd, 1980., i dr.

¹⁷⁰ Videti: Dr D. Stefanović: „*Komunalna privreda*“, I—III, Beograd, 1965—6., i dr.

¹⁷¹ Videti: K. Mihajlović: „*Aktuelna pitanja nerazvijenih područja*“, Beograd, 1970.; B. Gluščević: „*Aktuelna pitanja efikasnosti programiranja privrednog razvoja*“, *Ekonomist*, 1970., br. 2—3; B. Kubović: „*Regionalni aspekti privrednog razvitka Jugoslavije*“, 1961., K. Mihajlović: „*Rasprave o razvoju jugoslovenske privrede*“, 1977; B. Kubović: „*Regionalna ekonomika*“, 1974., i dr.

¹⁷² Videti: B. Šefer: „*Socijalna politika u socijalističkom samoupravnom društvu*“, Zagreb, 1981.; „*Životni standard i privredni razvoj Jugoslavije*“, Zagreb, 1965., i dr.

Poseban domen istraživanja sa razvojem tržišta i socijalističke robne proizvodnje postala je i problematika organizacije preduzeća, odnosno OUR-a. U ovoj oblasti svoje radove pišu prof. dr Živko Kostić, prof. dr Mijo Novak i drugi autori.¹⁷³ U oblasti planiranja i razvojne politike OUR-a, sa svojim radovima javlja se dr M. Milisavljević i drugi pisci,¹⁷⁴ a u oblasti marketinga i istraživanja tržišta dr M. Milisavljević, dr F. Rocco, dr V. Tričković i veći broj drugih autora.¹⁷⁵

Razvoj samoupravnog društveno-ekonomskog sistema diktirao je takođe i poseban razvoj domena računovodstva i finansija radnih organizacija. Treba napomenuti da je u ovoj oblasti dat veliki broj značajnih i novih rešenja i da ocene njenog razvoja, koji je bio ubrzan i veoma širok nisu još uvek u potpunosti date. U ovoj oblasti treba spomenuti radove dr Koste Vasiljevića,¹⁷⁶ dr Ivana Turka,¹⁷⁷ dr Mihajla Kovačevića,¹⁷⁸ dr Božidara Racea, dr Jovana Rankovića,¹⁷⁹ dr Dragana Krasulje, dr Toše Tišme, dr Franje Krajčevića, Rastka Pejića i drugih autora.¹⁸⁰

Treba napomenuti da je poslednjih godina ubrzani napredak doživela i oblast ekonomske analize i da se i tu pojavio veći broj radova.¹⁸¹ U ovom domenu treba očekivati nove doprinose, s obzirom da potrebe ekonomske stabilizacije zahtevaju ubrzani razvoj, posebno makro-ekonomske analize, za vođenje adekvatne makro-ekonomske politike.¹⁸² Drugi domen koji je bio podstaknut razvojem samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa bili su različiti domeni socioloških i drugih van-ekonomskih istraživanja koji su uticali na razvoj ekonomske misli. U ovoj oblasti od posebnog su značaja istraživanja u oblasti sociologije rada¹⁸³, mada je neophodno da se u narednom periodu razvijaju i neka druga istraživanja posebno odnosa ekonomski-

¹⁷³ Z. Kostić: „Osnovi organizacije preduzeća“, 1975., i M. Novak: „Organizacija rada u socijalizmu“, Zagreb, 1981., i dr.

¹⁷⁴ Videti: Dr M. Milisavljević: „Planiranje i razvojna politika preduzeća“, koautor, 1977., i dr.

¹⁷⁵ Videti: M. Milisavljević: „Marketing“, 1973., radove V. Tričkovića navedene u ranijem izlaganju, kao i radove F. Roka.

¹⁷⁶ Videti: K. Vasiljević: „Teorija i analiza bilansa“, IV izd. i dr.

¹⁷⁷ Videti: Dr I. Turk: „Računovodstvo troškova“, 1973., i dr.

¹⁷⁸ Videti: Dr M. Kovačević: „Industrijsko knjigovodstvo“, 1963., i „Osnovi knjigovodstva“, koautor, 1977.

¹⁷⁹ Vidi: J. Ranković: „Upravljanje finansijama radnih organizacija“, i dr.

¹⁸⁰ Videti: R. Pejić: „Knjigovodstvo udruženih sredstava“, 1976., T. Tišma: „Kontrola finansijskog poslovanja“, 1963., B. Race: „Privredni račun“, 1951., D. Krasulja: „Sistem obračuna po varijabilnim troškovima“, 1971., i dr.

¹⁸¹ Ovdje treba spomenuti pionirske radove u ovoj oblasti B. Horvata: „Ekonomska analiza“, 1970., i B. Šoškića: „Ekonomska analiza“, I—II, 1972., a u novije vreme i rad Lj. Madžara: „Teorija i modeli agregatne tražnje“, 1982.

¹⁸² Kako ističe B. Šoškić u svojoj studiji: „Ekonomska misao i ekonomska politika“, Beograd, 1978.

¹⁸³ U ovoj oblasti naročito videti doprinose V. Raškovića: „Sociologija rada“, Beograd, 5. izd., 1977.

je i etike, odnosa prema radu i sl.¹⁸⁴ Nove tendencije javljaju se i u primeni matematičkih, ekonometrijskih i kibernetičkih istraživanja u ekonomiji i tu se poslednjih godina javlja jedan broj mlađih ekonomista.¹⁸⁵ Nema nikakve sumnje da će potrebe i problemi ekonomske stabilizacije u narednom periodu dovesti do pojave novih značajnih ekonomskih ideja, od kojih su neke već sadržane u „*Polaznim osnovama dugoročnog programa ekonomske stabilizacije*”. Sve to, kao i analiza dosadašnjeg razvoja jugoslovenske ekonomske misli o samoupravljanju ukazuje na potrebu evidentiranja i ocene doprinosa jugoslovenskih ekonomista u različitim domenima ekonomske misli o samoupravljanju, a takođe i na potrebu analize različitih ekonomskih studija koje su o samoupravnom privrednom sistemu napisane u svetu. Razlog za to nije samo da se na bazi onoga do čega se došlo dalje razvija jugoslovenska ekonomska misao, nego je značajno i to da treba upoznati i svetsku naučnu ekonomsku javnost sa doprinosima u oblasti analize samoupravnog privrednog sistema do kojih je došla jugoslovenska ekonomska misao.¹⁸⁶

U tom pogledu ovaj rad nema pretenzije ni da bude konačan niti da da kompletnu ocenu ovog razvoja, već više da pokrene rasprave u ovoj oblasti i da utiče da se u narednom periodu pojavi studija koja bi mogla da prikaže našoj, a po potrebi i svetskoj ekonomskoj misli rezultate i doprinose rada jugoslovenskih ekonomista posle pobeđe socijalističke revolucije. Potrebe i sadašnji trenutak društveno-ekonomskog razvoja to i zahtevaju.

Dr. LAZAR R. PEJIĆ assoc. prof.

THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC THOUGHT ON
THE SELF-MANAGING ECONOMIC SYSTEM IN YUGOSLAVIA

S u m m a r y

The analysis of the literature on self-management in Yugoslav theory and practice illustrates the general development of Yugoslav selfmanagement starting from the „workers selfmanagement“ and proceeding to social management, social self-management, the system of associated labour and developed socialist self-management.

¹⁸⁴ Ovo je posebno istaknuto na savetovanju: „Ekonomska teorija i politika stabilizacije“, u Sarajevu 4. i 5. novembra, 1982. godine.

¹⁸⁵ Na pr. S. Babić, dr M. Labus, dr I. Bićanić, dr M. Jakšić, dr M. Senjur, dr Đ. Šuvaković, i dr.

¹⁸⁶ U jednom razgovoru sa autorom ovog rada akademik prof. dr Hasan Hadžiomerović je ukazao na potrebu da se ovi doprinosi sagledaju i da ih na jednom naučnom skupu jugoslovenski ekonomisti ocene, što je preduslov daljeg razvoja jugoslovenske ekonomske misli za potrebe privrednog razvoja.

While the analysis of writings on global topiss helps us to observe the general development of Yugoslav self-management, it is the analysis of literature by various fields, particularly in the field of economics, which helps us to observe the development of problems in various fields of the economic and social life.

Starting with the works of Boris Kidrič, Edvard Kardelj and Vladimir Bakarić, and others, the economic thought in Yugoslavia since 1945. has been concerned on the problems of the socialist economic development.

The first years of the socialist development were characterized by central planning of the economy, reconstruction of the country devastated during the War and an accelerated economic growth. Yugoslav Marxian economists identified at the beginning the socialist economy with centralized planning, and the economic thought has been concerned on these problems.

The development of self-management economic system and practice, changed the attitude of Yugoslav economists that the concepts of central planning as only alternative were abandoned and the self-management economic thought started to grow. The different fields of interest were developed and new disciplines were introduced.

When political economy is general referred to, then problems of the forties or early fifties are considered as problems of the political economy of the transitional stage of socialism. Starting from mid fifties the first works on the political economy of socialism were published (without sub-title: transitional stage). Then followed numerous writings on political economy, the system of socialism while in the early sixties there emerged the first writings on political economy of self-managing socialism, which has become the subject-matter of further investigations. At this time works were published on social planning, on self-managing planning and planning in the frames of associated labour, on the political economy of the socialist self-managing society, on production employment and stabilisation and on other problems involved in the economy of self-managing socialism. Finally, on recent years works have been published which have to do with the socialist self-managing mode of production or rather works calling for the development of economic theory of self-managing socialism.

Works dealing with the economic system, prices and the socialist commodity production, the plan, the market and other questions are also, very interesting. The environment in which these works have been written becomes here manifest, too, i.e. the development of the self-managing economy and society.

Namely the interests and attitudes of economists changed in line with the development of economic system. Most of them analysed economic system of self-managing socialism, economic policy, economic reforms (especially 1965.) and other problems. Number of articles and books has been written on prices and commodity production, and planning. The concept of planning was analysed from centralised planning and its development over the global and economic planning into social planning or rather into self-management planning and planning in organisations of associations of associated labour.

In the frames of the economic system there developed not only planning and economic policy. There emerged new mechanism of the self-managing association such as selfmanaging agreements and social compacts and the associated labour in general.

This is why topics of this kind are extraordinarily interesting. They can be investigated by means of the literature written over the last three decades as well as through economic and social movements in Yugoslavia. Indeed there has developed an extensive and rich literature illustrating the development of economic thought on self-management in Yugoslavia.

Among other areas of economic theory, micro-economic problems, and bussines administration has been the part of the economic literature, and especially concerning associated labour is interesting. From the literature on these topics we can see how organisations of associated labour have developed. State owned enterprises developed into business enterprise managed by working collectives. They turned first into an enterprise, then into a working organisation and finally into a complex organisation of associated labour. In the internal organization we have a section of the enterprise, as first institutional form. Next come economic units, being the lowest level of the self-managing organisation on which working people participate directly in decision-making.

Self-managing bodies have developed in line with the function of management and the mode in which self-managing decisions are made. The centralist administrative performance of the economy developed into-self-management. Workers councils were the first bodies of self-management. Next emerged managing boards, which have been given much consideration in literature, as on the position of directors. After the enactment of the new Constitution of 1974. there developed bodies like the assembly of the working community, the concil of the working community, the council of the unit of associated labour, the council of the working organisation and many others. A particular emphasis has been placed on delegations, through which the selfmanaging decision making in the working collective must be implemented. It is therefore important that workers get the necessary information. Many writings have to do with these topics, and they are very important for the analysis of the Yugoslav self-managing socialist enxpience.

Problems of integration, association, cooperation, investments the ration of investments to consumption, income and its distribution have been accorded much weight in recent years and they have been dealt with in literature too.

All this proves that the many results in different disciplines of economic science on self-managing economic system are riched but that there is not an system of economic thought on selfmanagement. That will be, in the opinion of the author the main task of Yugoslav economists in coming years.

ЛАЗАР Р. ПЕИЧ экстраординарный проф.

РАЗВИТИЕ ЮГОСЛАВСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЫСЛИ О САМОУПРАВЛЕНИИ

Резюме

В довоенном периоде на югославских университетах марксизм не преподавался и поэтому создание образованных марксистских кадров осуществлялось исключительно партийной революционной работой в рабочем и студенческом движении, или иногда индивидуальной работой-самообразованием. Таким образом создано молодое марксистски образованное поколение которое, к сожалению, во время войны имело большие потери (погибли, в том числе, и Веселин Маслеша, Бранко Буич, Отокар Кершованы, Божидар Аджия, Огнен Прица и др.). Эти потери ощущались и после победы социализма в Югославии в 1945 году, особенно когда надо было организовать на наших университетах изучение марксистских общественных наук, до тех пор пока не было создано образованное новое поколение ученых и экономистов. С другой стороны часть кадров, оставшихся в живых, была занята восстановлением общественно-политических и государственных функций, и, таким образом, отделилась от экономическо-теоретической работы, но несмотря на это в этот период появились многочисленные научные труды исключительного значения, занимающиеся актуальными проблемами дальнейшего развития социалистического хозяйства, среди которых, наверно, самыми значительными были труды Бориса Кидрича, Эдварда Карделя и д-р Владимира Бакарича.

Победа социализма в Югославии поставила перед югославскую экономическую науку потребность в развитии ряда теоретическо-экономических дисциплин, без которых нельзя было вообразить развитие высшего экономического образования, т.е. решения практических проблем нашего хозяйства. С другой стороны развитие общественно экономических отношений поставило перед экономической наукой ряд новых экономических проблем, связанных с текущими вопросами хозяйственной жизни, что повлияло и на теоретическое развитие экономической науки.

Развитие общественно-экономических отношений требовало от нашей марксистской экономической науки, чтобы, в поисках нового социалистического пути развития, исходила из произведений основателей научного социализма, существующих сознаний экономической науки о путях социалистического развития, и из развития общественно-экономических отношений и потребностей хозяйственного развития у нас. Специфичности этого развития не позволяли опираться на существующие достижения экономической науки, а требовали новых исследований. С другой стороны, марксистская мысль, в период между двумя войнами, занималась преимущественно экономическими проблемами капиталистического способа производства и критикой немарксистской экономической

мысли, проблемами гибели капитализма, экономических кризисов и критики капитализма, что являлось составной частью идеологического образования рабочего класса в борьбе за новое социалистическое общество. Поэтому было необходимо параллельно с развитием социалистических общественно-экономических отношений развивать и марсистскую экономическую науку, с особой ориентацией на решение текущих экономических проблем и, чтобы заодно образовать новые научные кадры, которые в последующие десятилетия достигнут дальнейших крупных результатов.

Бурное развитие экономической мысли у нас было, значит, тесно связано с проблемами общественно-экономического развития за последние тридцать пять лет. В первые годы после войны в центре внимания экономистов были проблемы хозяйственного восстановления, планирования и планового руководства хозяйством. Появление рабочего самоуправления приводит к существенным изменениям общественно-экономической системы. Дальнейшее развитие самоуправления и его переход в общественное самоуправление, точнее в систему самоуправленческого социализма, приводит к открытию ряда новых областей экономической теории в соответствии с потребностями развития общественно-экономических отношений. Отречение от административного способа руководства хозяйством и введение новой самоуправленческой хозяйственной системы усиливает интерес к проблемам товарного производства в социализме, рынку, ценам, распределению, отношению плана и рынка, экономической политике, занятости, хозяйственному развитию; все больше развиваются микроэкономические дисциплины, а особенно экономика предприятия, организация, и теория и практика счетоводства как и другие дисциплины, является все большее число известных авторов. Особым предметом экономического анализа являются также и основные признаки и характеристики хозяйственной системы самоуправленческого социализма (общественная собственность в качестве основы общественно-экономических отношений, объединенный труд, объединение труда и средств, объединение труда, прошлый труд, распределение по труду и результатам труда, доход и подоходные отношения, как и создание, распределение и политика (дохода). Проблемы и потребности стабилизации хозяйства влияют на развитие макроэкономического анализа проблемы расширенного общественного воспроизводства, занятости, совокупных инвестиций, как и политики стабилизации, а особенно денежно-кредитной и финансовой теории и политики и политики личных доходов. Все это стимулирует дальнейшее развитие югославской экономической науки, и появление ряда новых экономических дисциплин.

Особое значение имеет развитие именно дисциплины развития экономической мысли в последние годы. После первых пионерских трудов, эта дисциплина все больше развивается, а особенно в области критического анализа современной марксистской и внемарксистской экономической мысли. Нужно подчеркнуть, что в последнее время явились заинтересованность в этом и определенное число работ, занимающихся анализом развития югославской экономической мысли.

За развитием экономической мысли о самоуправлении можно следить и через анализ развития экономической науки как целого, а также и через анализ развития отдельных дисциплин, или работ об определенных более значительных проблемах. Так, например, когда идет речь о политической экономии видно, что она переживала интенсивное развитие в научных трудах о политической экономии переходного периода, т.е. социализма в сороковых и пятидесятих годах, и многочисленных трудах о политической экономии, хозяйственной системе и хозяйственном развитии, а уже в шестидесятые годы являются работы, занимающиеся теорией и практикой, точнее проблемами политической экономии в самоуправленческом социализме. Через анализ различных проблем, среди которых и общественного и самоуправленческого планирования, социалистического товарного производства, распределения, рынка и цен, хозяйственной системы, совокупного производства, занятости и стабилизации и др., возникает потребность в строительстве системы экономической теории самоуправленческого социализма, потребность, которая представляет главное задание нашей экономической мысли в последующем периоде.

В шестидесятые годы большое внимание уделяется проблеме хозяйственной системы, социалистического производства, рынка и цен. И тут проявляются потребности в развитии хозяйственной системы, ибо с ее развитием изменяются и предметы, интересующие экономистов. Начиная с первых работ из этой области (Кидрич, Кардель, Бакарнич) и до сих пор эти проблемы не переставая занимают страницы наших наиболее известных журналов и большого числа научных трудов и монографий. Проблемы хозяйственной системы и стабилизации, борьба против инфляции, безработица, стабилизация хозяйства, проблемы хозяйственной реформы все больше находятся в центре внимания со второй половины шестидесятых годов. И об этих вопросах пишет большое число наших экономистов.

Проблемы хозяйственного планирования от административно-централизованного в сороковых годах, и через концепцию глобального и общественного планирования характеризуют развитие этой дисциплины до самоуправленческого планирования и планирования в объединенном труде, что также является одной из наиболее значительных областей, развивающихся вместе с теорией и политикой хозяйственного развития и крупных экономических систем, региональным планированием и развитием других дисциплин. В рамках анализа хозяйственной системы, наряду с хозяйственным планированием и экономической политикой анализируются и механизмы самоуправленческого связывания хозяйственных субъектов — общественные договоры, самоуправленческие соглашения и объединенный труд вообще.

Потребность охвата и прослеживания хозяйственных движений влияет на развитие ряда количественных дисциплин, особенно в последние годы, вместе с дилеммами экономистов сколько математики нужно вне-

сти в экономические рассматривания и наоборот. Эти подходы имеют место и в докладах к настоящему симпозиуму.

Все большее включение нашей страны в международное разделение труда увеличивает интерес к проблемам международных экономических отношений, а в последнее время развиваются особенно и анализ и теория международного нового экономического порядка. Все это указывает на динамичное развитие экономической мысли и экономической литературы о хозяйственных и общественных течениях в Югославии в последние три десятилетия. Развившаяся богатая литература свидетельствует о значительном развитии экономической мысли о проблемах югославского хозяйства, которые вместе с проблемами развития общественной и хозяйственной системы представляют исключительно значительный предмет исследования.

Наряду с другими областями развития экономической теории особое значение имеет микроэкономическая проблематика, связанная с экономикой и формами организации объединенного труда. Анализ литературы из этой области показывает, что эти дисциплины развивались начиная с экономики и организации государственных предприятий, продолжая через экономику и организацию хозяйственных предприятий торьями управляют трудовые коллективы (В 1950 году введено самоуправление) и экономику и организацию предприятий, кончая экономикой и организацией трудовых организаций, точнее организацией объединенного труда. В области организации интересна проблематика развития единиц объединенного труда от цеха, затем через цеховые, деловые, экономические и трудовые единицы. Проблемы управления и руководства, интеграции, объединения, кооперации, инвестиций, распределения дохода, потребления и экономической политики, также в последние годы находятся в центре внимания экономистов как и экономические проблемы отдельных секторов, отраслей и региональных областей.

Особенно в рамках экономических институтов развивается подход к экономическим проблемам через разработку различных проектов, связанных с хозяйством в целом, регионами, отраслями или отдельными трудовыми организациями, т.е. организациями объединенного труда.

Все это вклады в развитие экономической мысли в Югославии, которые требуют особого и систематического изучения и анализа и которые показывают, что югославская экономическая мысль представляет чрезвычайно интересную область исследования, обеспечивающую создание новой системы экономической теории социализма, как это делала Англия более ста лет тому назад. Вклады наших экономистов как в области экономической теории и экономической практики, так и в области исследования источников марксизма, произведений основателей научного социализма, постмарксистской мысли, фундаментальных дисциплин, критики венмарксистской экономики капитализма и количественного анализа, и, прежде всего, практики развития самоуправленческого социализма в

Югославии, как и развитие экономической научной методологии, являются доказательством бурного развития, которое уже сейчас требует научной оценки и которое обеспечивает место югославской экономической мысли в мировых масштабах. Именно это своим анализом важнейших концепций и областей, т.е. дисциплин в развитии югославской экономической мысли после победы Социалистической революции, автор и попытался показать.¹

¹ В качестве одного из исходных источников в исследовании развития югославской экономической мысли о самоуправлении может послужить библиография: „Самоуправление в югославской теории и на практике. Материал для библиографии“, I—II, Народная библиотека Сербии, Белград, 1978 г.